

A Bodrogköz helyneveinek nyelvészeti vizsgálata

Jelige: gorond

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés	2
1.1. A dolgozat célkitűzései	2
1.2. A Bodrogek mint tájegység	3
1.3. A Bodrogek névanyagának kapcsolata a Magyar Digitális Helynévtárral	4
2. A „név—hely —névhasználó közösség” viszonya: a helynévsűrűség kérdése	10
3. A Bodrogek helyneveinek nyelvészeti elemzése	14
3.1. A funkcionális-szemantikai elemzés	16
3.2. A lexikális-morfológiai elemzés	19
4. Esettanulmányok a Bodrogek helyneveinek kérdéséből	24
4.1. A -ka/-ke képző a Bodrogek helyneveiben	24
4.2. A járó lexéma a bodroeki helynevekben	27
4.3. A gorond, gerind, gorc lexéma szótörténeti vizsgálata	30
Összegzés	36
Szakirodalom	37

1. Bevezetés

1.1. A dolgozat célkitűzései

Diákköri dolgozatomban a szűkebb régióm, a Bodrogek helyneveinek nyelvészeti vizsgálatát tűztem ki célul. A 22 települést magába foglaló Bodrogek Magyarország északkeleti tájegysége. Munkámhoz az elsődleges forrásanyagot NAGY GÉZA munkája, *A magyarországi Bodrogek földrajzi nevei* című helynévgyűjtemény szolgáltatja, amely közel 3000 helynévadatot és ezen belül megközelítőleg 900 történeti adatot tett közzé 1994-ben. Ennek az anyagnak a nyelvészeti szempontú feldolgozását végzem el dolgozatomban, ám annak terjedelmi korlátai miatt csak bizonyos szempontokra koncentrálok.

Munkám szervesen kapcsolódik a 2010-ben útjára indított *Magyar Digitális Helynévtár* című programhoz is, amelynek végső célja a Kárpát-medence teljes helynévanyagának egybeállítása és digitálisan elérhetővé tétele a széles közönség: az érdeklődők és a tudomány szakemberei számára egyaránt. E program részeként a Bodrogek névanyaga már elérhető az interneten is: a névanyag sok szempontból kereshető, kiválasztható, a Google Earthön is megjeleníthető (<http://mdh.unideb.hu>).

A névanyag feldolgozásához kapcsolódóan dolgozatomban az alábbi kérdésköröket tárgyalom.

Általános bevezetesként szükségesnek tartom a folyók határolta térség igen vázlatos természetföldrajzi bemutatását, ugyanis az 1896-os folyószabályozásokat követően a települések területi kiterjedése megváltozott, ezzel párhuzamosan a művelésre alkalmas területek és elnevezéseik is ugrásszerűen megnövekedtek. Ezek a körülmények a névrendszer alakulását is szükségszerűen befolyásolták. Itt szólok továbbá a bodroeki névanyagnak a Magyar Digitális Helynévtárral való kapcsolódási pontjairól, és a digitális felhasználási lehetőségeiről.

A második fejezetben a „hely — név — névhasználó” hármának összefüggéseit vizsgálom. Ennek keretében bemutatom a helyneveknek a nyelven kívüli tényezőkkel való szoros kapcsolatát – leginkább a helynévsűrűség terén megfigyelhető eltérések magyarázatán keresztül.

A harmadik egység a teljes helynévállomány névrendszertani feldolgozását tartalmazza. Ebben a helynevek szerkezeti vizsgálatát végzem el két elemzési szinten: a szemantikai leírás

mellett a lexikális-morfológiai vizsgálat lehetőségeit mutatom be, a főbb tendenciákat, az esetlegesen megmutatkozó sajátos eltéréseket kiemelve.

A dolgozatot lezáró, negyedik fejezetben esettanulmányokat mutatok be a bodrogi helynévvizsgálat köréből. Szólok itt morfológiai és lexikális természetű kérdésekről egyaránt. Morfológiai megközelítésben a szakirodalomban meglehetősen egyoldalúan megítélt *-ka/-ke* képzővel alakult helynevek bemutatására koncentrálok, lexikális aspektusban pedig a *járó* lexéma szerepével kívánok foglalkozni. E lexéma ugyanis a térség helyneveiben folyamatos melléknévi igenévi szerepben és földrajzi köznévként egyaránt aktívan részt vesz a helynevek alkotásában, vagyis lényegében ennek az igenévnek a szemünk előtt zajlik le a földrajzi köznévvé válása (a *dűlő*, *szántó* „társává” alakulása). Ugyanitt tárgyalom továbbá az északkeleti nyelvjárási régióra jellemző *gorond*, *gerind*, *gorc* földrajzi köznévvvel kapcsolatos szótörténeti kérdéseket is.

1.2. A Bodrogköz mint tájegység

A hazai kistájak egyike az északkeleti régióban található Bodrogköz. Az államhatár,¹ valamint a Bodrog és Tisza folyók fogják közre. Az Alföld északi folytatásának tekinthető, a kialakulása is azzal egy időben folyt le a földtörténeti harmadkorban (VALTER 1974: 2). Domborzati felszínének kialakítását a szél és a folyók végezték. A dombos-lankás területen a kis esésű folyók hatalmas törmelékkúpokat raktak le, melyeket a szél formált tovább, kialakítva a Bodrogköz jellegzetes homokbuckás-szélbarázdás képét. A gyakori árvizek során a térség mocsaras, lápos területté alakult, amelyből csak ezek az úgynevezett homokdomb jellegű *gorond*-ok vagy *gerind*-ek emelkedtek ki. Itt alakultak ki a települések és a mezőgazdaságra alkalmas területek is. A Bodrogközben 3 homokbuckás területről beszélhetünk. Az egyik Magyarországon kívül helyezkedik el, a másik a Karcra és a Tisza közötti területen (Kisrosvágy, Nagyrosvágy, Semjén, Ricse, Lácacséke, Dámóc, Zemplénagárd, Révleányvár és a Tisza mentén Cigánd és Tiszakarád), a harmadik pedig a Bodrogköz délnyugati sarkában (Viss, Kenézlő, Zalkod). ÉBNER SÁNDOR (1925: 70–84) a települések alakja és kiterjedése alapján a következő kategóriákba sorolja az egyes helységeket. Szigettelepüléseket a víz jelenléte alapján kategorizál: árvíz által időszakosan körülvevett településnek tekinti Viss, Cigánd, Karos, Ricse falvait; állandó tavak, lápok veszik körül Bodroghalom, Vajdácra, Semjén, Zemplénagárd, Kenézlő és Zalkod határait. A folyó-

¹ A Bodrogköz mint tájegység valójában az országhatáron túl is folytatódik. A trianoni szerződés értelmében az államhatár vága két részre: Alsó-Bodrogköz Magyarországhoz, Felső-Bodrogköz pedig Szlovákiához tartozik.

és ér melletti települések sorába pedig Karcsa tartozik. Nagyrozvágyot pusztán útmenti településként határozza meg, míg Révleányvárt a Tisza haloványába beépülő községnek nevezi. A Bodrog folyó kanyargós partjánál Alsóberecki és Felsőberecki, míg a Tisza egy-egy kanyarulatában zugközségként Tiszakarád kerül el (ÉBNER 1925: 84).

A XX. század közepén a fentiek mellett két újabb település alakult a régióban: tanyaegyesítésekkel (Cigánd és Tiszakarád között) Tiszacsermely és tanyák áttelepítésével (Kenézlő és Tiszakarád között) Györgyarló.

A táj kedvezőtlen természeti jellemzői ellenére a térség régóta lakott, az itt élők az árvizek kiszámításával, az erdők irtásával, majd az 1896-ban végzett folyószabályozással végérvényesen befejezték a táj alakítását. Az utóbbi tevékenység által a települések nagyfokú terjeszkedésbe kezdhettek, amely hozzájárult a települések népességének növekedéséhez, a modernizáltabb mezőgazdasági tevékenységek elterjedéséhez.

Az itt bemutatott sajátosságok – mint azt rövidesen látni fogjuk – jól visszatükröződnek részben a névsűrűség eltéréseiben, részben pedig a névrendszertani vizsgálat bizonyos jelenségeiben is.

1.3. A Bodrogek névanyagának kapcsolata a Magyar Digitális Helynévtárral

A Bodrogek helyneveinek nyelvészeti vizsgálatával egyetemi tanulmányaim során kezdtem el foglalkozni. E munka előzményeként aktívan részt vettem a *Magyar Digitális Helynévtár* című kutatási program munkálataiban, s ennek révén több olyan tapasztalatot és ismeretet szereztem, amely a feldolgozó munka során is hasznomra volt. Ezért a kutatásom szorosan összefügg a helynévtár nyújtotta lehetőségekkel, sőt annak szerves részét képezi. A Magyar Digitális Helynévtár (MDH) 2010-ben indult útjára egy pályázati kutatás keretében. Elsődleges feladatának a Kárpát-medence helyneveinek összegyűjtését, feldolgozását, közzétételét fogalmazta meg. Online, mindenki számára elérhető adatbázisként a helynevek fontosságát, a mindennapi életünkben betöltött szerepét kívánja hangsúlyozni.

Az 1820-as években fogalmazódott meg a terv egy egységes, részletes magyar helynévtár létrehozására. Ennek kisebb-nagyobb fordulatait követően a XX. század 50-es éveiben egyre több nyelvész tekintette fontos feladatnak az élőnyelvi adatok összegyűjtését. A munka intézményes kereteket az 1960-as években nyert, amikor a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete magára vállalta az irányítást, így pedig jóval szervezettebb módon, hivatalosan is megindult a magyar helynévgyűjtés több évtizedes munkája. Az időszakot a

helynévgyűjtés fellendülésének is nevezhetjük, ugyanis a munka jelentős eredményeket tudott felmutatni. Gyűjtemény került ki Csongrád megyéből (Szeged, Makó, Sövényháza), Szabolcs-Szatmárból (Rétköz, Baktalórántházi járás), Hevesből és Hajdú-Biharból, illetve néhány Baranya megyei településről. A következő két évtized roppant termékenynek bizonyult a helynévgyűjtemények tekintetében: elkészült a Tolna, Vas, Baranya, Komárom és Somogy megye teljes helynévtára, járásonkénti közlési formát választva folyamatosan tette közzé anyagát Heves, Veszprém, Jász-Nagykun-Szolnok, Bács-Kiskun, Győr-Moson-Sopron és Pest megye. Folytatódott a munka Szabolcs-Szatmárban a Csengeri, Fehérgyarmati, és Mátészalkai járásokkal, megjelent továbbá Hajdú-Bihar megye Polgári járásának a névanyaga, illetve a Csepel-sziget, továbbá a Veszprém megyei Tapolcai járás helyneveinek gyűjteményes kötete is. Egyéni gyűjtés során Pest, Békés, Csongrád megyékből újabb települések helynévkincse vált elérhetővé. Az 1980-as évektől kezdődően a gyűjtések megrekedtek, néhány munka jelent csupán meg. Borsod-Abaúj-Zemplén megyéből a Hegyköz, illetve Sárospatak névanyaga, valamint az általam is vizsgált Bodroghöz helyneveinek gyűjteménye mellett néhány békési és hajdúsági település anyaga. (Az országos helynévgyűjtés munkálatairól lásd HOFFMANN 2003a: 41–65.)

A bemutatott munkák hatalmas névkorpuszt tartalmaznak, melynek a vizsgálata, elemzése, a mindenki számára elérhetővé tétele és egyáltalán az összes egy rendszerben való megjelenítése mindezidáig nem történt meg. Éppen ezeket az igényeket igyekszik megvalósítani a Magyar Digitális Helynévtár. A helynévtár honlapján jelenleg több mint 100 ezer névadat érhető el, és van kereshető, megjeleníthető állapotban, és további 300 ezer adat szerepel emellett adatbázisba rendezve. A továbbiakban a bodroghözi névállományon keresztül azt mutatom be, miként strukturálódik a helynévtár, illetve melyek a helynevek vizsgálati lehetőségei jelenleg ebben a keretben.

A névanyag feldolgozása különböző munkafolyamatokon keresztül történik. Elsőként településenként a helyneveknek és a rájuk vonatkozó filológiai információknak az Excel-táblázatban való rendezését végeztem el. Ahogyan az alábbi rövid részlet mutatja, az adatbázis filológiai mezői a következő információkat rögzítik. Minden objektum egyedi azonosítót kap (ezzel válik lehetővé a térképi ábrázolása), mely a következő oszlopok adataiból tevődik össze: a megye kódja (ez Borsod-Abaúj-Zemplén megye esetében a 24), a település sorszáma (Cigánd esetében 15) és az objektum sorszáma. Az elsődleges forrásanyagot ugyancsak külön oszlopban jelöljük meg. Az év mezőben jobbra a gyűjtés időpontját (1994) adjuk meg, ám ennél jóval korábbi évszámok is láthatóak itt: ezek a

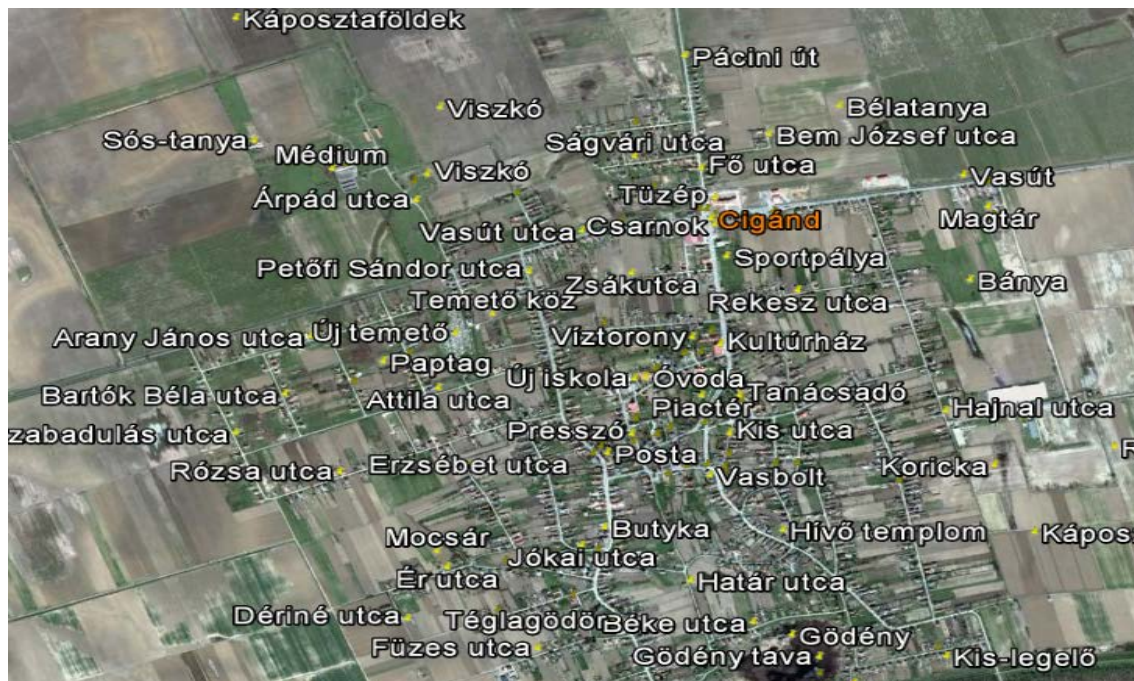
helynevek történeti adatoltságát mutatják (a helynévtár ugyanis történeti adatokat is közöl, ezáltal pedig a nevek történeti fejlődése is jól nyomon követhető). A következő oszlop magukat az adatokat foglalja magába. A nevekben előforduló ragokat is külön mezőben tüntetjük fel, de ilyenekkel a bodrogekői névgyűjteményben csak a települések nevei kapcsán találkozunk. A hely fajtájaként látható rövidítések azok földrajzi jellegére utalnak (pl. szántó, dűlő, domb). Végül a már említett adatokra vonatkozó információkat is megjelenítjük egy önálló mezőben, ezek az ismeretek ugyanis sok esetben segítik a későbbi elemzéseket (főként a hely kialakulásával kapcsolatos információkat, eredetük megfejtését, vagy éppen az ott történt eseményeket rögzítette a helynévgyűjtő). A filológiai információkat bizonyos funkciók használatához további két mezővel kellett kiegészítenünk: a standard mezőben az adott névalak köznyelvi formáját adjuk meg a mai helyesírási szabályoknak megfelelően, a táblanév pedig az egy objektumhoz tartozó névvariánsok közül határozza meg a fővariánst (az ún. lemmanevet), amivel az adott objektumot a térképes megjelenítés során megjelöljük (1. ábra).

A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N
azonosító	megye	tel	forr	ssz	ny	év	forrás típus	adat	rag	helyfajta	Obj.inf	standard	táblanév
24-15-203/1	24	15	Nagy:Bodrogekőz:27 1	203		1994		Érmege		d, sz	Volt itt régen egy ér is. Az ér mellett levő dombos területet nevezték így.	Ér möge	Ér möge
24-15-203/2	24	15	Nagy:Bodrogekőz:27 1	203		1864		Érmege				Ér möge	Ér möge
24-15-203/3	24	15	Nagy:Bodrogekőz:27 1	203		1865		Érmege				Ér möge	Ér möge
24-15-204/1	24	15	Nagy:Bodrogekőz:27 71	204		1994		Viszko		s, sz	A terület nevének eredete ismeretlen.	Viszko	Viszko
24-15-204/2	24	15	Nagy:Bodrogekőz:27 71	204		1864		Viszkai dűlő				Viszkai-dűlő	Viszko
24-15-204/3	24	15	Nagy:Bodrogekőz:27 71	204		1865		Viszkai dűlő				Viszkai-dűlő	Viszko
24-15-205	24	15	Nagy:Bodrogekőz:27 1	205		1994		Téglagödör		gödörös rész	Vályogvetéshez, a téglaegetéshez szükséges földet, agyagot innen bányászták ki a vályogvető cigányok.	Téglagödör	Téglagödör
24-15-206	24	15	Nagy:Bodrogekőz:27 1	206		1994		Médium		d, sz	A terület nevének eredete ismeretlen.	Médium	Médium
24-15-207	24	15	Nagy:Bodrogekőz:27 1	207		1994		Gyilkostábla		d, sz	Igen nehéz művelésű szántóterület volt. Megkínózta művelőjét. Azért is kapta ezt a nevet.	Gyilkos-tábla	Gyilkos-tábla

1.ábra. Részlet Cigánd település adatbázisából.

Ahhoz, hogy ezek az adatok a helynévtárban is megjelenjenek, szükséges a települések térképes állományának előállítás is térinformatikai program (ArcMap) segítségével. Ezt az érintett települések összes helynévi adatára vonatkozóan szintén elvégeztem. (Az előbbi ábrán szereplő azonosító mező kódszámának segítségével.) A 4D adatbázis-kezelő rendszer (ami az MDH adatbázis-kezelői háttérét jelenti) fogadja a digitalizált, georeferált térképeket, mely

összekapcsolva a település adatbázisával a helynévtárban a Google Earth által is megjeleníthetővé válik (ennek illusztrálására szolgál a 2. ábra).

2. ábra. Cigánd település egy részlete a Google Earth-en, az MDH programjában.

Az MDH, ahogy már említettem, publikus adatbázisként bárki számára elérhető. Lehetőségeket nyújt az általános felhasználónak, kutatóknak egyaránt arra, hogy a kiválasztás és a keresés funkciójának segítségével az adott települések névanyagáról képet kapjanak.

A kiválasztás funkció arra szolgál, hogy egy konkrét település teljes névanyagát együtt láthassuk (3. ábra), a keresés funkció pedig arra, hogy egy-egy konkrét helynévre vagy helynévdarabra keressünk rá, s ennek az adott névre vonatkozó információi egy adatlapon és térképen megjelenítve láthassuk (4. ábra).

3. ábra. Cigánd helynévanyagának részlete a kiválasztás funkcióban.

4. ábra. A gorond lexéma a keresés funkcióban.

Az ilyen módon, a filológiai információkkal egybeállított adatbázis egészült aztán ki további mezőkkel: a nyelvi elemzés szempontjaival. Ennek során a nevek szegmentálását (lásd 6.

ábra), illetőleg a szerkezeti elemzésüket végeztem el kódok segítségével (7. ábra). A dolgozat eredményei ezekre az elemzésekre épülnek.

tel	ssz	adat	helyfajta	Obj.inf	standard	A1 lexéma	A2 told.	A3 lexéma	A4 told.	B1 lexéma	B2 lexéma	B3 told.
15	0	Cigánd			Cigánd	cigán			d			
15	1	Petőfi tanya	tsz tanya	A falu egyik termelőszövetkezetének a központi tanyája.	Petőfi-tanya	petőfi				tanya		
15	2	Viszkó	falurész	1945-től kezdtek építkezni erre a területre. Azért nevezik ma is a határresznévén.	Viszkó	viszkó						
15	3	Pácsi út	utca	A vasúttól kezdődő Pácsi felé vezető út neve.	Pácsi út	pácsi			i	út		
15	4	Bem József utca	utca	Hivatalos nevét csak 1950-től viseli. Addig a határresznév alapján ismerték, s ezt a nevet használták hivatalosan is.	Bem József utca	bem		józsef		utca		
15	4	Gazdadülő		Hivatalos nevét csak 1950-től viseli. Addig a határresznév alapján ismerték, s ezt a nevet használták hivatalosan is.	Gazdadülő	gazda		dülő				
15	5	Bélatanya	falurész	A falu egyik nagyobb külterületi települése, mely a volt nagybirtokos tulajdonosáról kapta a nevét. Használták megnevezésként a terület földrajzi nevét is, mely nagyobb területet jelölt.	Bélatanya	béla				tanya		
15	5	Korongi tag		A falu egyik nagyobb külterületi települése, mely a volt nagybirtokos tulajdonosáról kapta a nevét. Használták megnevezésként a terület földrajzi nevét is, mely nagyobb területet jelölt.	Korongi tag	korongi				tag		
15	6	Árpád utca	utca	1945 előtt a dohánytermesztéssel foglalkozó dohányosok laktak itt. A hivatalos nevet csak 1950-től használták.	Árpád utca	árpad				utca		
15	6	Dohányos tanya		1945 előtt a dohánytermesztéssel foglalkozó dohányosok laktak itt. A hivatalos nevet csak 1950-től használták.	Dohányos-tanya	dohányos			s	tanya		
15	7	Táncsics Mihály utca	utca	1945-ig egyházi terület volt ez a rész. 1945 után egy kisebb részt hasítottak ki az egyház birtokából, s ezen épült fel az utca. Ma ez a hivatalos neve az utcának.	Táncsics Mihály utca	táncsics		mihály		utca		

6. ábra. A helynevek szerkezetének szegmentálása.

tel	ssz	adat	helyfajta	Obj.inf	standard	A1 lexéma	A2 told.	A3 lexéma	A4 told.	B1 lexéma	B2 lexéma	B3 told.	FSz1	FSz2	LM1	LM2
15	0	Cigánd			Cigánd	cigán			d				200		21	
15	1	Petőfi tanya	tsz tanya	A falu egyik termelőszövetkezetének a központi tanyája.	Petőfi-tanya	petőfi				tanya			710	100	44	11
15	2	Viszkó	falurész	1945-től kezdtek építkezni erre a területre. Azért nevezik ma is a határresznévén.	Viszkó	viszkó							200		21	
15	3	Pácsi út	utca	A vasúttól kezdődő Pácsi felé vezető út neve.	Pácsi út	pácsi			i	út			532	100	72	11
15	4	Bem József utca	utca	Hivatalos nevét csak 1950-től viseli. Addig a határresznév alapján ismerték, s ezt a nevet használták hivatalosan is.	Bem József utca	bem		józsef		utca			710	100	43	11
15	4	Gazdadülő		Hivatalos nevét csak 1950-től viseli. Addig a határresznév alapján ismerték, s ezt a nevet használták hivatalosan is.	Gazdadülő	gazda		dülő					523		22	
15	5	Bélatanya	falurész	A falu egyik nagyobb külterületi települése, mely a volt nagybirtokos tulajdonosáról kapta a nevét. Használták megnevezésként a terület földrajzi nevét is, mely nagyobb területet jelölt.	Bélatanya	béla				tanya			421	100	45	11
15	5	Korongi tag		A falu egyik nagyobb külterületi települése, mely a volt nagybirtokos tulajdonosáról kapta a nevét. Használták megnevezésként a terület földrajzi nevét is, mely nagyobb területet jelölt.	Korongi tag	korongi				tag			421	100	44	11
15	6	Árpád utca	utca	1945 előtt a dohánytermesztéssel foglalkozó dohányosok laktak itt. A hivatalos nevet csak 1950-től használták.	Árpád utca	árpad				utca			710	100	41	11
15	6	Dohányos tanya		1945 előtt a dohánytermesztéssel foglalkozó dohányosok laktak itt. A hivatalos nevet csak 1950-től használták.	Dohányos-tanya	dohányos			s	tanya			423	100	33	11
15	7	Táncsics Mihály utca	utca	1945-ig egyházi terület volt ez a rész. 1945 után egy kisebb részt hasítottak ki az egyház birtokából, s ezen épült fel az utca. Ma ez a hivatalos neve az utcának.	Táncsics Mihály utca	táncsics		mihály		utca			710	100	43	11

7. ábra. A helynevek funkcionális-szemantikai (FSz1, FSz2) és lexikális-morfológiai elemzése (LM1, LM2).

2. A „név — hely — névhasználó közösség” viszonya:

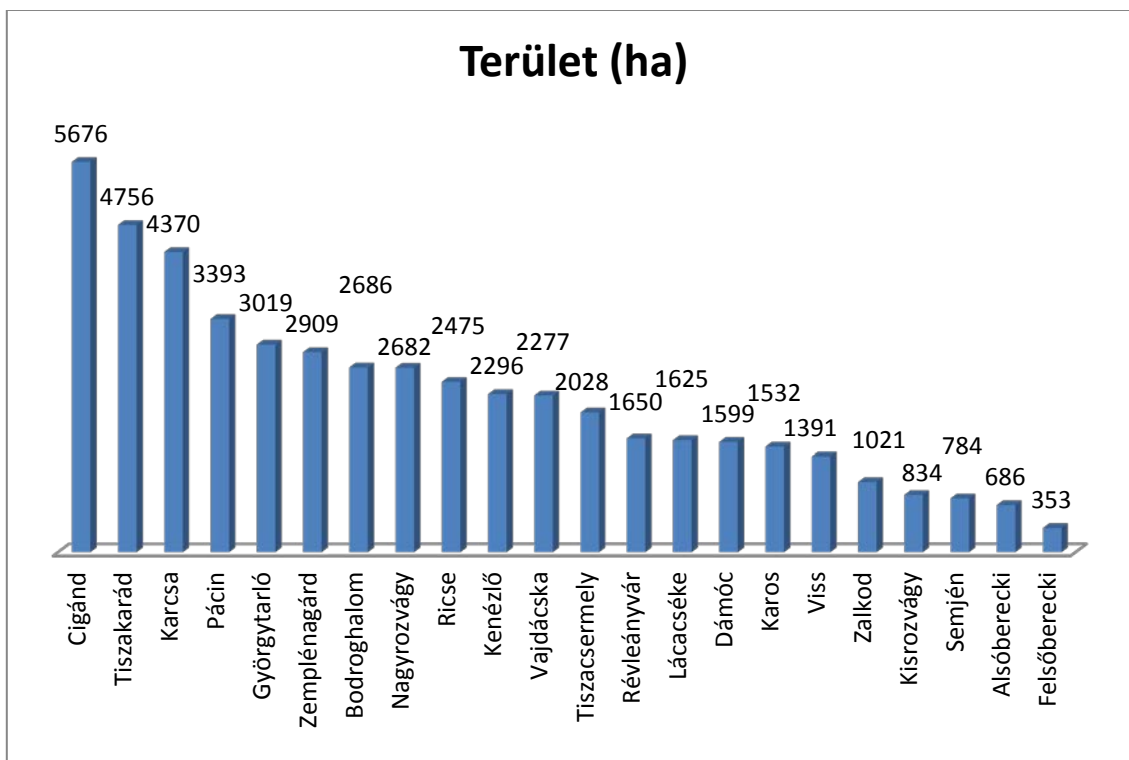
a helynévsűrűség kérdése

A címet akár egyfajta logikai játékként is értelmezhetnénk, ám mindig arra a megállapításra jutnánk, hogy a nevét egy terület jobbára (bár nem kizárólagosan, vö. hivatalos névadás) a névhasználó közösség által nyeri el. Az elemek közötti viszonyok ugyanakkor már kevésbé értelmezhetőek kellő magyarázat nélkül. Erre teszek kísérletet a következőkben.

A hármas tényezőből felépülő rendszer magyarázatában a névsűrűség vizsgálatát helyezem középpontba. A helynévsűrűség, azaz az 1000 hektárra eső helynevek száma olyan aspektusa a név — hely — névhasználó közösség hármának, amely ritkán kerül elő a névtani szakirodalomban. A névsűrűséget befolyásoló egyes tényezők mértékének a megállapítása mindeztől nem történt meg, de ennek körében olyan fontos tényezőket kell megemlítenünk, mint a természeti körülmények, a társadalmi, gazdasági viszonyok, a történelmi múlt stb. (HOFFMANN 2003a: 62–63).

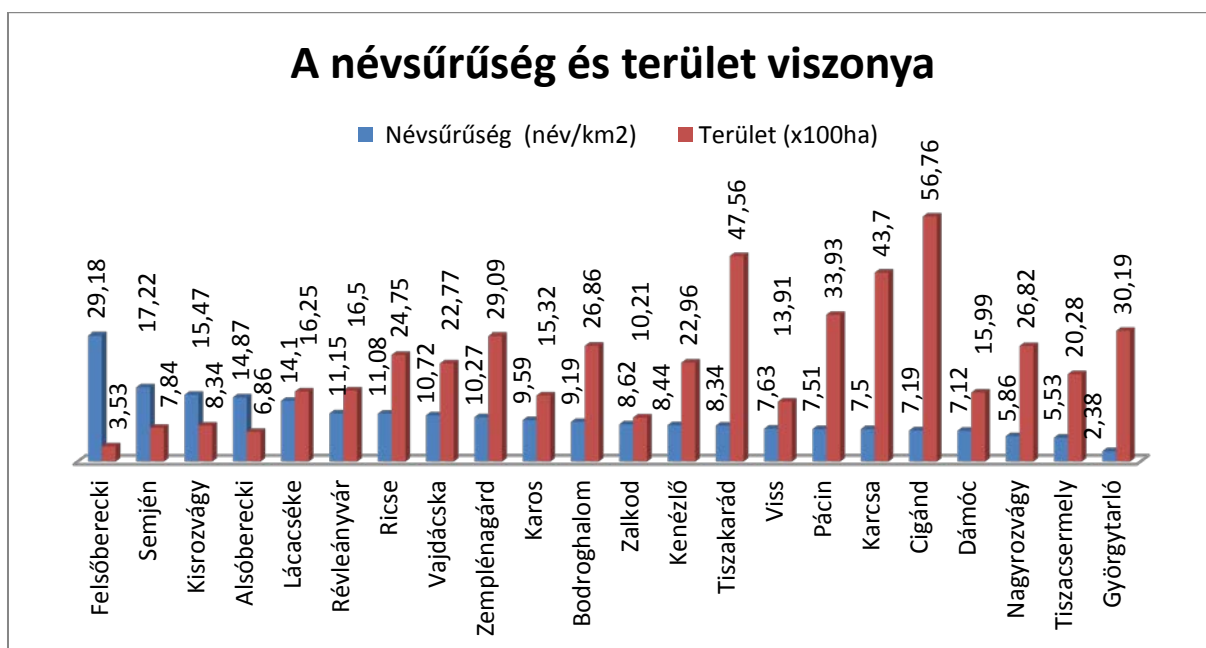
A vizsgálat során az egyes települések névsűrűségi értékeinek összefüggéseit, eltéréseit mutatom be választ keresve arra, hogy melyek azok a tényezők, amelyek befolyásolni képesek azt. Azaz mit is hordoznak magukon a helynevek: milyen gazdasági, társadalmi, népességi, történelmi stb. tényezőktől függ a területi megoszlásuk s egyáltalán a keletkezésük.

A névsűrűség megállapításának első lépéseként érdemes a 22 település kiterjedésének eltéréseit vizsgálni. Az egyes települések igen egyenlőtlen területi eloszlását a következő diagramon szemléltetem.

A diagramból jól kitűnik, hogy a legnagyobb területű település Cigánd 5676 hektárral, a legkisebb pedig Felsőberecki települése 353 hektárral.

A települések területének és a helynévkincsnek a relációjából adódó helynévsűrűségi mutatókat a területi különbségeket mutató ábrával kombinálva a következő kép rajzolódik ki előttünk.

Amint azt a „kombinált” ábrán láthatjuk, a legnagyobb névsűrűséggel a vizsgált települések között éppen az a Felsőberekci rendelkezik (28,19 név/km²-es mutatóval), amely a legkisebb kiterjedésű valamennyi között. A legnagyobb területű településen, Cigándon ugyanakkor jóval alacsonyabb, mindössze 7,19 név/km² névsűrűségű mutatót találunk. Már pusztán ennyiből formálódhat bennünk némi gyanú arra vonatkozóan, hogy a települések nagysága és névsűrűsége fordított arányban áll egymással, ám érdemes ennek igazolására több, hasonló paraméterekkel rendelkező települést együtt elemezni. A következő két táblázat ezt az egybevetést mutatja.

Cigánd	5676 ha	7,19 név/ km ²
Tiszakarád	4756 ha	8,34 név/ km ²
Karcsa	4370 ha	7,50 név/ km ²
Pácin	3393 ha	7,51 név/ km ²

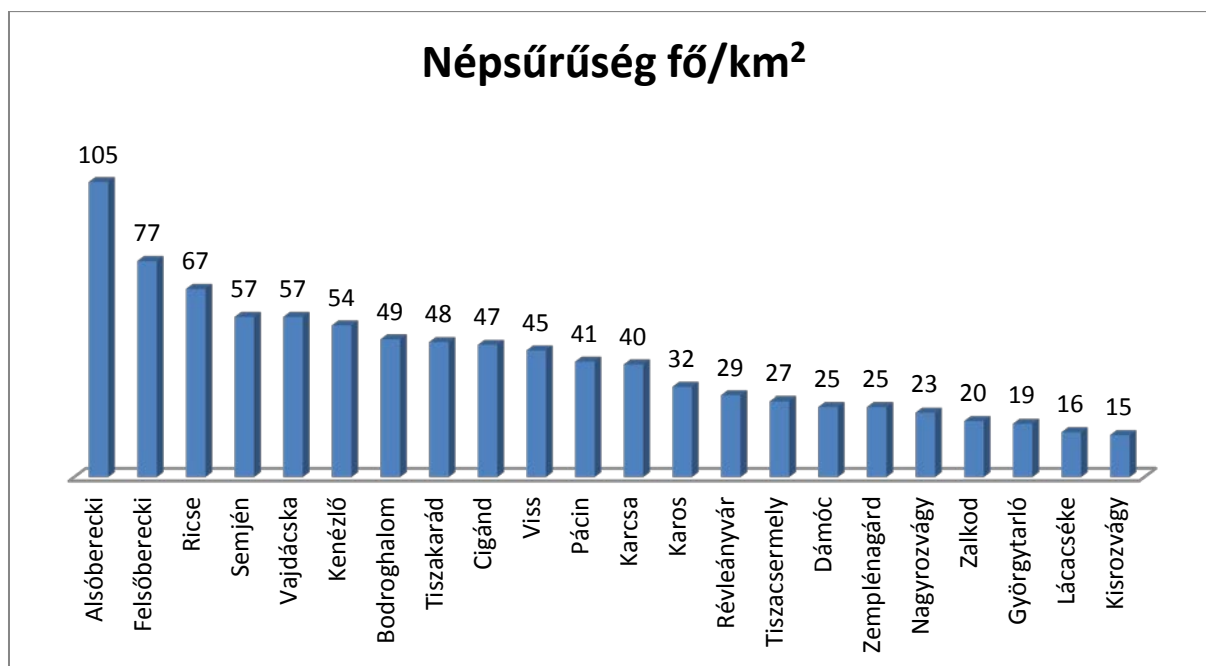
Felsőberekci	353 ha	29,18 név/km ²
Alsóberekci	686 ha	14,78 név/ km ²
Kisrosvány	834 ha	15,47 név/ km ²
Semjén	784 ha	17,22 név/ km ²

Cigándhoz hasonló területű településeknek a névsűrűségi mutatója is közel azonos, és valamennyi viszonylag alacsony, azaz 10 alatti értéken áll. A Felsőberekcivel azonos csoportba kerülő, tehát kis kiterjedésű települések esetében ugyanakkor kiemelkedően magas névsűrűségi mutatókat láthatunk, Felsőberekci kapcsán feltűnően kiugró. Mindebből pedig akár azt az általános érvényű tételt is megfogalmazhatjuk, hogy minél nagyobb egy adott település kiterjedése, annál kisebb a névsűrűségi mutatója, illetve minél kisebb a település területe, annál nagyobb a névsűrűségi mutatója. Ez a tendencia minden valószínűség szerint érvényes, ám a megállapítás megnyugtató általánosításához az összehasonlítást célszerű elvégezni a többi településsel is.

Ennek során rögtön azt tapasztaljuk, hogy például Tiszacsermely esetében ez a megfelelés nem áll fenn. Tiszacsermely közepes kiterjedésű település (2028 ha), ennek ismeretében pedig azt várnánk, hogy a névsűrűségi mutatója is közepes értéket mutasson. Ezzel szemben viszont azt találjuk, hogy az meglehetősen alacsony: 5,53 név/km².

Az eltérés magyarázatához újabb, a névsűrűséget befolyásoló tényezőket kell figyelembe vennünk. Megítélésem szerint ilyen körülmény lehet az adott település lakosságszáma és ezzel összefüggésben a népsűrűsége: joggal tehetjük ugyanis fel azt, hogy minél több lakosa van egy településnek, annál nagyobb az esélye annak, hogy több nevet adnak, azaz magasabb

lesz a névsűrűségi mutató. Figyelembe véve az egyes települések népsűrűségét, a következőket tapasztalhatjuk.

A nagy területű települések esetében a kiterjedésük és a népsűrűség egyenesen arányos (ezt találjuk pl. Cigánd, Tiszakarád, Karcsa, Pácin esetében). Tiszacsermely viszonylag alacsony népsűrűsége (27 fő/km²) a terület kis népességére utal. A népsűrűségét ez is befolyásolja, ugyanakkor az a tény is, hogy ezen a településen a legnagyobb a cigány lakosság száma, akik pedig a helynévadásban – a külterületekkel való alacsony fokú érintkezésük folytán – alig vesznek részt.

Azt a korábbi állításunkat, hogy tudniillik a nagyobb területű településeken kisebb a népsűrűség, a kisebb területeken pedig nagyobb, Györgyarló esete is cáfolja. Területe kisebb Cigándénál (3019 ha), ami magasabb népsűrűséget kellene, hogy eredményezzen a fenti „szabályszerűség” alapján. Ugyanakkor Györgyarló népsűrűsége a legalacsonyabb értéket mutatja (2,38 név/km²). Ennek háttérében pedig ismét az alacsonyabb népsűrűség, azaz az alacsony lakosságszám áll, csakúgy, mint Tiszacsermely esetében. A kisebb lakosság – ahogyan erre utaltam az előbb – szükségszerűen kisebb számú helynevet hoz létre. Emellett (s ez persze a lakosságszámot is befolyásolja) azt is hangsúlyoznunk kell, hogy a település 1954-ben szerveződött községgé. Új településként pedig szükségszerűen alacsony a helynépsűrűsége is, hiszen idő kell ahhoz, hogy a lakosság a területet (a használatba vétellel párhuzamosan) helynevekkel benépesítse.

A vizsgálatomban a település kiterjedését és a lakosságszámból adódó népsűrűséget tekintettem elsődleges névsűrűséget befolyásoló tényezőnek. Meggyőződésem ugyanakkor az is, hogy magukat a helyneveket is érdemes ismételt vizsgálat alá vonnunk. Ennek lehetőségét egy aktualizáló gyűjtés során munkám egy későbbi szakaszában kívánom megvalósítani, melynek révén a település helynévkincsének korszerűbb feldolgozását végzem el, és kutatásom Sárospatak és Gávavencsellő térképeinek feldolgozását is tartalmazza majd, hiszen az egykori nagy lélekszámmal bíró tanyák ezeknek a településeknek a határában helyezkedtek el, és ebből adódóan jelentős névhasználattal is rendelkeztek. Megítélésem szerint egy ilyen helynév-aktualizáló gyűjtés eredményei jelentősen befolyásolják bizonyos települések esetében az itt látott névsűrűségi mutatókat is.

3. A Bodrogek helyneveinek nyelvészeti elemzése

Nyelvészeti témájú, helynevekkel foglalkozó dolgozat alappillérenek természetesen a helynevek nyelvi elemzése tekinthető. Ehhez a vizsgálathoz alapmodellként a HOFFMANN ISTVÁN által kidolgozott leírási keretet (1993) választottam. A Bodrogek – természetföldrajzilag is – jól körülhatárolható területként ugyanis lehetőséget nyújt ahhoz, hogy az ott található 22 települést mint egyetlen helynévrendszert értelmezzük és elemezzük. A rendszerszerűség pedig ezen a téren azt jelenti, hogy amikor egy-egy nevet szabályok szerint értelmezzük, akkor ezzel az adott elemet az egész helynévrendszer építőköveként, a névrendszer tagjaként mutatjuk be. A helynevet magát tehát minden esetben a rendszerre jellemző tulajdonság által interpretáljuk, a rendszer általános jegyeit pedig éppen az ezt alkotó helynevek elemzése révén definiálhatjuk (vö. ehhez HOFFMANN 1993: 28).

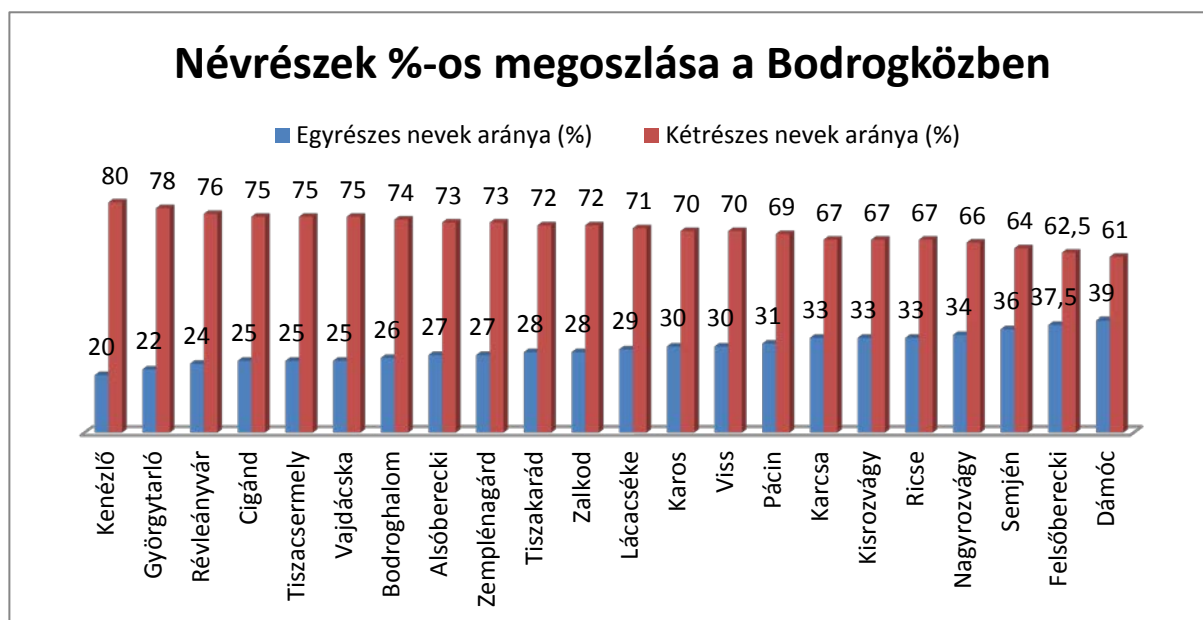
A modell segítségével a helynevek rendszerszerűségét, belső összefüggéseit, a rendszer működését és változását egyaránt feltárhatjuk (HOFFMANN 1993: 17). Ebben a leírási keretben központi helyet foglal el a névrész és a névelem fogalma, amely fogalmakkal bármely helynév névstruktúráját meghatározhatjuk. Névrésznek nevezzük a névnek azt a szegmentumát, amely a denotátumáról valamely információt közöl, valamilyen szemantikai jegyet kifejez (HOFFMANN 1993: 30). A *Bükkös* hegynév például mindössze egyetlen információt közöl a denotátumáról: azt, hogy bükkfák nőnek rajta. A *Bükkös-hegy* elnevezésben viszont két névrészt találunk, ez a névforma ugyanis a következő szemantikai képlettel írható le: 'olyan hegy (1), amelyen bükkfák nőnek (2)'. A névrészek számát tekintve a helynevek – a szavak bináris szerkezetéhez is illeszkedően – csak egy- vagy kétrészesek lehetnek. Névelemnek nevezzük a névrészeken belül alkotóelemként szereplő lexémákat és toldalékmorfémákat (HOFFMANN 1993: 43). A fenti példánál maradva a *Bükkös* helynév egyetlen névrészből áll, amely viszont két névelemet tartalmaz: a *bükk* fanevet és az *-s* képzőt, a *Bükkös-hegy*-ben pedig két névrész, de három névelem szerepel: *bükkö-s/hegy*. Míg a névrész a szerkezeti vizsgálaton belül a funkcionális-szemantikai elemzés alapfogalmaként szerepel, a névelem a lexikális-morfológiai vizsgálat kapcsán játszik jelentősebb szerepet. E két elemzési szint mellett a helyneveket történeti aspektusból is vizsgálhatjuk: meghatározva azokat a keletkezéstörténeti folyamatokat, amelyek a nevek létrehozásában szerepet játszottak. A helynevek vizsgálatakor tehát a szinkrón leírás mellett diakrón leírást is alkalmazhatunk. Dolgozatom e fejezetében a vizsgálati lehetőségek közül csak leíró-szerkezeti elemzéssel (azaz a funkcionális-szemantikai és a lexikális-morfológiai elemzéssel) foglalkozom, s ennek eredményeit mutatom be. A keletkezéstörténeti vizsgálat lehetőségei a

jelenkori névanyaggal kapcsolatban jelentősen beszűkülnek, és az eredményei is bizonytalanná válnak tekintve, hogy a nevek létrejötte óta eltelt (akár több évszázados) időszak elmoshatta a névalkotási folyamatok mikéntjét. Ezek felderítésére csakis pontos történeti adatolás mellett van reális lehetőségünk, ezért e vizsgálatot majd csupán akkor végezhetem el, ha a bodrogi névanyag teljes történeti mélységében a rendelkezésemre áll.

3.1. A funkcionális-szemantikai elemzés

A funkcionális-szemantikai elemzés kategóriarendszere – ahogyan HOFFMANN ISTVÁN fogalmaz – az embernek a környezetével kialakított viszonyával van összefüggésben: az ember egyre intenzívebben átalakítja az őt körülvevő világot, egyre összetettebb az a viszonyrendszer, amely a kettő között létrejön. Ezeket a funkciókat fedezhetjük fel a nevek szerkezetét vizsgálva (1993: 30). Mielőtt a nevekben megjelenő szemantikai szerepeket – főbb vonásaiban – bemutatom, érdemes röviden azt is áttekintenünk, milyen az aránya a vizsgált névrendszeren belül az egy- és kétrészes neveknek, találkozunk-e ebben a vonatkozásban magyarázatot kívánó eltérésekkel.

Az egy- és kétrészes nevek megoszlását a vizsgált 22 településen a következő diagram szemlélteti.

Az ábra szemléletesen mutatja, hogy a teljes névállományra jellemző a kétrészes nevek nagy fölénye (61–80% közötti értékekkel) az egyrészesekkel szemben. A legközelebb a két

névszerkezet Dámóc helynévanyagában áll egymáshoz, ahol a kétrészes nevek 61, az egyrészesek pedig 39%-ban képviseltetik magukat. A legnagyobb aránybeli eltérést pedig Kenézlő névanyaga kapcsán tapasztaljuk, itt ugyanis a kétrészes nevek négyszer olyan gyakoriak (80%), mint az egyrészesek (20%). Ezen települések helynévszerkezeteinek efféle eltérésére egyelőre magyarázatot nem tudok adni, az azonban feltűnő, hogy a Dámóchoz hasonló arányokat mutató Felsőberecki és a Kenézlőhöz hasonló sajátosságokkal bíró Györgytarló kapcsán a névsűrűségi viszonyokkal is sajátos korrelációkat figyelhetünk meg.

Amint ugyanis a korábban már látott névsűrűségi mutatókat feltüntető diagram szemlélteti, Györgytarló névsűrűsége valamennyi település közül a legkisebb, Felsőbereckié pedig a legnagyobb. Ahhoz azonban, hogy e kérdésben világosabban lássunk, a névrendszerek alaposabb vizsgálatára lenne szükség, ám erre most nem vállalkozhatom.

A helynevek funkcionális-szemantikai vizsgálata során tehát azt tekinthetjük át, hogy melyek azok a jelentéstartalmak, szemantikai szerepek, amelyek a helynévadásban, helynévalakításban szerepet játszanak.

A névrészfunkciók teljes körű részletezésére a dolgozat terjedelmi korlátai miatt nyilvánvalóan nincs lehetőségem, ezért az alábbiakban csupán a főbb tendenciákra leszek tekintettel.

A helynevekkel foglalkozva elsőként a nevek lexikális-morfológiai szerkezete az, ami előttünk áll, s ezek mögött fedezhetjük fel azokat a szemantikai vonásokat, amelyek motivációként szolgálhattak a névadáskor, azaz a helynevek a bennük lévő nyelvi elemek révén minden esetben kifejeznek bizonyos jelentéstartalmakat (vö. HOFFMANN 1999: 208). A Bodroghöz gazdag névanyagát itt arra használom fel, hogy segítségével illusztrálni tudjam, miként épül fel a magyar helynévrendszer, azaz miképpen rajzolható meg a magyar helynévmodell általánosnak mondható képe. Ehhez előzetesen azt kell látnunk, hogy mik azok az alapvető szemantikai szerepek, amelyek a helynevekben megjelennek, s ezek a szemantikai kategóriák milyen névszerkezeteket alakítanak ki.

a) Fajtajelölő funkció

A névrendszernek vannak olyan elemei, amelyek azt jelölik meg, hogy az adott névvel jelölt denotátum milyen helyfajtába tartozik. Ezt nevezzük fajtajelölő (F) funkciónak, amelynek a kifejezésére kizárólagosan főnevek, mégpedig 'hely' jelentésű főnevek, azaz földrajzi köznevek alkalmasak (vö. HOFFMANN 1999: 208).

b) Sajátosságfunkció

A nevekben megjelenő másik alapvető szemantikai jegy a helynek valamilyen sajátosságára (méretére, birtokosára, más helyhez való viszonyára stb.) utal. Ezt a szerepet nevezzük sajátosságjelölő (S) funkciónak, s az ide tartozó nevek szemantikai szempontból rendkívüli változatosságot mutatnak (vö. HOFFMANN 1993: 45–46).

Ez a két névrészfunkció megjelenhet a helynevekben önmagában (egyrészes nevet alkotva), de – jóval gyakrabban – a két szerep egymással is összekapcsolódhat (kizárólagosan S+F sorrenddel) kétrészes névstruktúrává (vö. HOFFMANN 1999: 209). Ennek megfelelően az egyrészes nevek szemantikai szerepe kétféle lehet: vagy fajtajelölő szerepet tükröztet (pl. *Gorond, Ér*), vagy pedig sajátosságviszonyt fejez ki (pl. *Lapos, Nyíres*). A kétrészes nevek pedig S+F szerkezetként jelentkezhettek, ahol tehát az előtag a hely valamilyen sajátosságára utal, az utótag pedig a hely fajtáját jelöli meg (pl. *Nagy-föld, Alvég*). A két névrészfunkció közül részletezésre igazán a sajátosságjelölő funkció szorul, hiszen ez rendkívül gazdag és sokszínű jelentéstartalmakat ölelhet fel. Kifejeződhet a nevekben ugyanis például a) a hely mérete: *Szoroska, Nagy-föld*; b) alakja: *Lapos, Kengyel-tó*; c) állapota: *Úszó, Holt-Kengyel-tó*; d) az ott lévő növényzet: *Somos, Nyíres, Mákos-kert*; e) állatvilág: *Kecskes, Farkas gorondja*; f) személyhez való viszony: *Nagy János-tag, Pap szőlője, Erzsébet-tanya*; g) a hellyel kapcsolatos esemény, történet, a hely kialakulása: *Irtás, Szénégető-gorond*; h) más hellyel való kapcsolat: *Alvég, Karádi, Alsó-kaladék, Nagycigándi járó, Korickai-dűlő* stb.

A bodrogi névanyagban ezek azok a funkcionális-szemantikai kategóriák, amelyek tömegesen jelennek meg a helynevekben.

c) Megnevező funkció

Ez a két funkció és a kapcsolatrendszer – ahogyan HOFFMANN is fogalmaz – egy „primér”, ősi helynévrendszer tökéletesen jellemezhető. Minthogy azonban a nyelvekben nem ismerünk tulajdonnév (így helynév) nélküli állapotot, azaz névtelenséget, ebből szükségszerűen következik, hogy a rendszerben már meglévő helynevek maguk is részt vesznek abban a folyamatban, amelynek során új helynevek születnek (vö. HOFFMANN 1999: 209–210). A fent tárgyalt két funkció mellé ezért szükséges egy harmadikat is felvennünk, egy olyan szerepkört, amit a létező helynevek tölthetnek be az újonnan keletkező nevek testében: a megnevező (M) funkciót.

A névrendszerben már meglévő helynevek az új elnevezések részeként kettős szemantikai funkcióval rendelkeznek. Kifejezhet a helynév egy másik helynévben egyrészt sajátosságfunkciót, mégpedig jobbra valamilyen lokális természetű viszonyt: pl. a *Ricse* településnevet felhasználó *Ricsei-szög* elnevezés 'a Ricse település határába benyúló földterület' szemantikai tartalommal írható le (S+F szerkezetként tehát). Állhat másrészt megnevező funkcióban is a *Felső-Mikerő* típusú nevekben, amelynek a jelentéstartalma így adható meg: a 'Mikerő nevű szántó felső része' (a névszerkezet tehát S+M formájú). Megnevező szerepet töltenek be továbbá bármely nyelv jövevénynevei is (vö. HOFFMANN 1999: 210–211): a *Duna*, *Tapolca* típusú elnevezések a magyar névrendszer elemeiként semmilyen más információt nem közvetítenek a névhasználók számára, mint azt, hogy az adott helynek az a neve.

Az alábbi ábrán ezeket a névstruktúrákat láthatjuk összefoglalva egy-egy példa segítségével, amely ábra azt is jelezni hivatott, hogy a magyar névrendszer központi magját az S+F szerkezetű elnevezések alkotják.

M <i>Karcsa</i>		
S <i>Zúgó</i>	S+F <i>Harcsa-szugoly</i>	F <i>Gorond</i>
S+M <i>Holt-Tisza</i>		

3.2. Lexikális-morfológiai elemzés

A helynevek szerkezeti vizsgálatának másik szintje a lexikális-morfológiai elemzés. E vizsgálat során az a célunk, hogy feltárjuk, milyen nyelvi kifejezőeszközök használatosak az adott névrészfunkciók megjelenítésére. E vizsgálat alkalmával tehát a funkcionális névrészek nyelvi felépítésére fókuszálunk, de azt is hangsúlyoznunk kell, hogy a nevek funkcionális-szemantikai és lexikális-morfológiai struktúrája szoros összefüggésben áll egymással, vagyis a helynevek nyelvi jellemzése elengedhetetlenül összekapcsolódik a bennük kifejezett szemantikai tartalommal (TÓTH V. 2001b: 643). Az egyes névrészszerpek kifejezésére használatos nyelvi eszközök közsavak és tulajdonnevek lehetnek, s a lexémák állhatnak egyrészes nevekben önmagukban (*Legelő*, *Semjén*), képzővel (*Vajdácska*), összetett helynevek elő- és utótagjaként (*Diófa-homok*, *Kis-Karcsa*) is (TÓTH V. 2001b: 643). A

továbbiakban a helynevek lexikális szerkezetének leírását végzem el, ugyancsak a főbb típusokra koncentrálni.

1. Egyrészes helynevek lexikális szerkezete

Az egyrészes helynevek köznevet vagy tulajdonnevet egyaránt tartalmazhatnak. E két lexémacsoport a helynevekben nem egyformán viselkedik, így bemutatásukat is külön végzem el.

1.1. A köznévi lexémát tartalmazó helynevek szófaji kategóriájuk szerint lehetnek főnévi és melléknévi jellegűek.

a) Főnévi szófajú köznévi helynevek sokféle szemantikai tartalmat fejezhetnek ki. A helyfajta megjelölő földrajzi köznevek nem nagy számban jelennek meg a vizsgált helynévanyagban. Csak néhány *Ér*, *Eresztvény*, *Gorond*, *Gödör*, *Irtvány* típusú egyszerű földrajzi köznévi, illetve *Laktanya*, *Keresztút* típusú összetett földrajzi köznévi elnevezés képviseli ezt a típust.

Személyt vagy csoportot jelentő köznevekből alakultak viszont az alábbi bodrogi névformák: *Tolvajka*, *Tatárka*, mindegyik névszerkezetben a térségben jellegzetesen *-ka/-ke* képzőt találjuk meg (a képző sajátos helyéről a helynévképzők között önálló esettanulmányban szöveg). A nem személyt jelölő szavak kategóriáján belül a növénynévi helynevek is szép számban jelentkezők, de közöttük pusztán növénynévi helynévre csak egy példát említhetünk: *Haraszt*. Állatnévi lexémát tartalmazó elnevezésekkel ritkábban találkozunk a Bodrogköz helynevei között: *Szúnyogocska*. Néhány esetben építményt jelölő szó szerepel helynévként: *Kápolna*, *Kastély*.

Ezekben az egyrészes helynevekben az alapszó jellege és a funkcionális tartalma között kölcsönös megfelelés áll fenn: a földrajzi köznév a helyfajta megjelölő, a személyt vagy csoportot jelentő szavak birtoklásra vagy ott élő népcsoportra utalnak, a növényt, állatot vagy építményt jelentő szavak a hely valamilyen tulajdonságát fejezik ki (vö. TÓTH V. 2001b: 644–645).

b) A melléknévi vagy melléknévi jellegű szóból alakult helynevek körében a legtekintélyesebb kategóriát a növénynévi jelentésű lexémával kapcsolatosak képviselik: *Barackos*, *Borsós*, *Diós*, *Harasztos*, *Makkos*, *Mogyorós*, állatnévi lexémával vannak

összefüggésben viszont a *Harcsás, Méhes, Pócsikes* névformák. Folyamatos melléknévi igenév kategóriájára a *Zúgó, Dörgő* helyneveket említhetjük meg.

1.2. A tulajdonnévi lexémát tartalmazó egyrészes helynevek közé az olyan névformákat soroljuk, amelyek személynévből vagy helynévből alakultak.

a) A személynévi lexémából formáns nélkül (azaz metonimikusan) és különféle helynévképzőkkel is létrejöhetnek nevek: *Karos, Viss, Vajdácska*. A személynévi lexémából formáns nélkül alakult egyrészes helynevek csaknem kizárólag település megjelölésére szolgáltak. A mögöttük álló funkcionális-szemantikai tartalom, a névadói szemlélet homogénnek tekinthető, hiszen az ilyen nevekben többnyire az illető személy birtoklása fejeződik ki (TÓTH V. 2001b: 646–647).

b) A helynévi lexémát tartalmazó egyrészes helynevek kategóriájába tartoznak (ahogyan a funkcionális-szemantikai elemzés során részleteztem) a bármely nyelvből érkező jövevénynévek, amelyek szemantikai szinten minden esetben megnevező funkciót töltenek be. Az ilyen nevek között ismét csak főleg települések nevét említhetjük példaként: *Pácin*; de itt kell utalnunk emellett még a *Tisza* névére is, illetve a *Karcsa* településnévre, amely a Karcsa vízfolyás után kapta a nevét, tehát benne víznévi lexéma szerepel.

2. Kétrészes helynevek lexikális-morfológiai felépítése

A kétrészes helyneveket az utótag szerepe alapján két fő kategóriába sorolhatjuk be: ez ugyanis lehet valamely földrajzi köznévvvel, vagy pedig valamely helynévvvel azonos. Az alábbiakban e két fő típus mentén mutatom be a kétrészes névstruktúrákat.

2.1. A földrajzi köznévi utótagú kétrészes helynevek

Az ilyen elnevezések utótagjaként tehát helyfajtajelölő szerepben álló földrajzi köznevek (*patak, dűlő, szántó, liget, járó*) szerepelnek. A helynevek előtagjaként pedig különféle szófaji osztályokba tartozó köznévi (főnévi, melléknévi, számnévi) és tulajdonnévi (személynévi és helynévi) lexémák fordulhatnak elő.

2.1.1. Az előtag főnév

a) A földrajzi köznév + földrajzi köznév szerkezetű helynevek száma meglehetősen csekély, és nemcsak a vizsgált névkorpuszban, hanem általában véve is: *Kotyor-homok* (ahol a *kotyor* lexéma jelentése 'gödör'), *Telek alja, Szállás-kert*.

b) A személyt vagy csoportot jelölő főnév + földrajzi köznévi szerkezetű nevek körében a népnévi előtagú helyneveket (*Zsidó temető, Orosz-hegy*), a foglalkozást, címet jelölő közszót (*Urak fürdője, Báró-kert*), a személyt jelölő főnevet (*Gazda homoka, Cseléd-legelő*) mint első névrészt tartalmazó elnevezéseket említhetjük meg. Az ilyen névszerkezetek funkcionális-szemantikai szempontból a birtokost, tulajdonost, vagy pedig az ott lakók etnikai-társadalmi hovatartozását fejezik ki (TÓTH V. 2001b: 649).

c) A nem személyt jelentő főnév + földrajzi köznévi szerkezetű nevekben az előtag szerepét a leggyakrabban növényt vagy állatot jelölő közszó tölti be: *Haraszt alja, Kenderföld, Búzafield, Borsó-tábla; Farkas-gorond, Szúnyog-sziget*; funkcionális szempontból ezek a nevek a területen honos növény- és állatvilágra utalhatnak (TÓTH V. 2001b: 649).

2.1.2. Az előtag melléknévi(i) jellegű szó

a) A képzetlen melléknévi + földrajzi köznévi szerkezetű nevek népes csoportot alkotnak, mert a mai névrendszerben (ahogyan ezt a funkcionális-szemantikai elemzésnél bemutatott ábrán az S+F szerkezet központi elhelyezkedéséből is láthattuk) a 'valamilyen valami' struktúra tűnik a nyelvérzék szempontjából a leginkább névszerűnek. Megjelenésük és gyakoriságuk a nem településnevek körére jellemző elsősorban. Az általam vizsgált helynévkörpuszból számos példát hozhatunk erre a névszerkezetre: *Hosszú-föld, Keskeny-dűlő, Közép-dűlő*.

b) A képzett melléknévi + földrajzi köznévi felépítésű helynevekben az előtag szerepében jobbra valamely növény- vagy állatnévből alakult -s képzős melléknévi forma áll: *Barackos-oldal, Körtevényes-gorond, Békás-tó, Pócsikes-láp, Harcsás-szugoly*.

c) A melléknévi (folyamatos vagy befejezett melléknévi) igenévi + földrajzi köznévi szerkezetű helynevek kevésbé gyakoriak a helynévkörpuszban, de néhány szemléltető példát azért be tudunk mutatni ezek körében is: *Szénégető-gorond, Zúgó-ér, Ásott-ér*.

2.1.3. Az előtag személynév

Az olyan névszerkezetek, amelyekben a tulajdonost vagy a használatát megjelölő személynévi birtokos jelzős szerkezetben állnak valamely földrajzi köznévi utótaggal, a területen igen jellegzetesek: *Nagy János-tag, Bodnár András szállása, Báró Bánffy kertje, Bodó homoka*. A személynév – mint látjuk – lehet közöttük egy- vagy kétrészes egyaránt, illetve a családnév mellett olykor méltóságjelölő elem is szerepel.

2.1.4. Az előtag helynév(i származék)

A helynévi előtaggal és földrajzi köznévi utótaggal álló lexikális névszerkezetek azért lehetnek sokfélék, mert az előtagjukként állhat

a) egyrészes helynév (*Tisza folyása, Gorsó tava*),

b) kétrészes helynév (*Ásott-ér möge, Magas-part-gödör*),

c) egyrészes képzett helynév (*Jármi-homok, Pólyai-dűlő*) illetve d) kétrészes képzett helynév (*Nagycigándi-járó, Kiscigándi-járó*). Az ilyen szerkezetű nevekben szemantikailag minden esetben valamilyen jellegű lokális viszony fejeződik ki.

2.2. A helynévi utótagú kétrészes helynevek

A helynevek utótagjaként nemcsak földrajzi köznevek állhatnak, hanem betöltheti ezt a szerepet egy már létező helynév is, amely minden esetben megnevező szerepben áll az ilyen elnevezésekben. E típusban a további alkategóriákba sorolást – az előzőekben látott tipologizálástól eltérően – a helynévi utótag szerkezete szerint érdemes elvégeznünk.

Az egyrészes helynévi utótaggal álló nevek körében olyanokkal találkozunk, mint például *Holt-Tisza, Ó-Bodrog, Keskeny-Karcsa*. Sajátosak (de a modern kori névrendszer településnevei között egyáltalán nem ritkák) az olyan elnevezések, amelyekben az előtag és az utótag is helynévi jellegű lexéma: *Tiszakarád, Zemplénagárd*. Az utótagként álló egyrészes helynév persze lehet akár képzett forma is, mint ezt pl. az *Alsóberecki, Felsőberecki, Kisrosvágy, Nagyrosvágy* elnevezések mutatják. Kétrészes helynév szerepel végezetül a *Nagy-Horgas-tó, Holt-Kengyel-tó, Kis-Csorda-legelő* elnevezések utótagjaként.

4. Esettanulmányok a Bodrogek helyneveinek kérdéséből

Ebben a fejezetben a Bodrogek helynévanyagára jellemző három sajátos jelenségről szölok: közöttük egy morfológiai (képzőtörténeti) bemutatás mellett két lexikális vonatkozású kérdést érintek.

4.1. A *-ka/-ke* képző a Bodrogek helyneveiben

1. A *-ka/-ke* képzővel alakult helynevek külön fejezetben tárgyalását részben azért is tartottam fontosnak, mert BENKŐ LORÁND vélekedése szerint ez a formáns éppen az általam is vizsgált vidéken, vagyis az észak-északkeleti területeken jelentkezik a helynevekben nagy számban, részben pedig az indokolja a helynévképzővel való alaposabb foglalkozást, hogy BENKŐ LORÁNDnak e képzőre tett megállapításai a szakirodalom legújabb álláspontja szerint több vonatkozásban is felülvizsgálandók (vö. TÓTH V. 2008: 93, 111, 125–126; BÉNYEI 2012: 112–115).

2. Noha e fejezetben elsősorban a *-ka/-ke* képzőnek a helynévképzésben betöltött szerepét kívánom részletezni, előtte röviden kitérek e formáns közszavak képzőjeként betöltött szerepére is.

A denominális névszóképzők közé sorolható *-ka/-ke* képzőnek D. BARTHA KATALIN szerint a fő funkciója a kicsinyítés (1958: 115), emellett azonban számos más jelentése is kialakult.² A formáns képzőbokornak is tekinthető, mely az egyszerű *-k* és a kicsinyítő funkciójú *-a*, *-e* kapcsolódásából alakult ki. A variánsok közül a szakmunkák szerint a veláris változat (*-ka*) az eredetibb, a palatális forma (*-ke*) illeszkedés útján másodlagosan jött létre. Eleveenségét D. BARTHA szerint a középkortól kezdődően fokozatosan veszítette el, s mára csak a keresztnévek becéző alakjaiban használatos (D. BARTHA 1958: 115, a történetéhez lásd még SZEGFÜ 1992: 315–317, illetve BÉNYEI 2012: 112–115). Noha ezzel a megállapítással nem mindenben érthetünk egyet (látva a közszavak kicsinyítésében ma is megfigyelhető eleveenségét), az indokoltságát a dolgozat helynevekkel kapcsolatos irányultsága miatt itt nem teszem

² A képző a kicsinyítés mellett az alábbi – elsősorban a különböző nyelvjárásokban tetten érhető – jelentésárnyalatok kifejezésére is szolgál: a) lekicsinylés, lenézés (tordai nyj.: *leanko* 'vézna, nyeszlett lány') b) nőnévképző (modvai csángó: *magyarka* 'magyar nő') c) valamire jellemző, valamihez tartozó (*otthonka* 'otthoni ruha') (lásd ehhez még D. BARTHA 1958: 114).

mérlegre. A továbbiakban ugyanis csupán a helynevekben fellelhető *-ka/-ke* formánsra leszek tekintettel, s annak szerepét, előfordulási szabályait vizsgálom.

3. A *-ka/-ke* helynévképzői szerepét, lehetséges kialakulását, névföldrajzi jellemzőit elsőként BENKŐ LORÁND tárgyalta részletesen (BENKŐ 1950: 143–145). Minthogy megállapításait az újabb kutatások több ponton vitatják, ezért azokat a legújabb szakirodalom véleményének ismertetésével párhuzamosan tárgyalom.

BENKŐ szerint az ilyen típusú helynevekre a következő tények jellemzőek: **a)** a magyar nyelvterület északi-északkeleti vidékein jelenik meg ez a névtípus, mégpedig viszonylag későn: a 15. századtól kezdődően, **b)** az ide vonható helynevek kifejezetten településnévi funkcióban állnak, **c)** a *-ka/-ke* képző bennük legtöbbször *-s* képzős növénynevekhez (vagy belőlük alakult helynevekhez) kapcsolódik: *Szöllőske, Komlóska, Mogyoróska*, **d)** s maga a képzőelem szláv eredetű morféma lehet a magyarban (BENKŐ 1950: 143–145). Ezekhez a tételekhez az alábbi megfigyeléseket fűzhetjük hozzá.

a) Arra, hogy az ilyen képzős elnevezések nem csupán a BENKŐ által megjelölt régióban és nem csupán a 15. századtól jelennek meg, többen is utaltak munkáikban. SZEGFÜ MÁRIA említ *-ka/-ke* képzővel keletkezett helyneveket például a Dunántúlról, és példáit az ómagyar kor korai évszázadaiból hozza (1255: *Olozca*, Vas m., 1346: *Nogka*, Fejér m., 1385. *Saska*, Zala m., 1439: *Odoska*, Veszprém m.; SZEGFÜ 1992: 320). NYITRAI RENÁTA szakdolgozatában a rendelkezésre álló modern kori járási és megyei helynévtárakból valamennyi *-ka/-ke* képzővel alakult helynevet összegyűjtve azt a megállapítást teszi, hogy ez a névtípus lényegében a magyar nyelvterület minden pontján jelentkezik (2011: 18). BÉNYEI ÁGNES szintén említ ide vonható elnevezéseket például a mai Baranya megye területéről is: *Boglyoska, Cserjéske, Fehérke, Halaska* (BÉNYEI 2012: 113).

b) A településnévi példák mellett igen nagy számban találunk e képzővel alakult elnevezéseket a mikrotoponimák köréből is. Az általam vizsgált 22 bodrogi közeli településről például a következő mikrotoponimák említhetők meg mint olyanok, amelyek létrehozásában a *-ka/-ke* képző vett részt: *Almáska, Boglyoska, Füzeske, Havaska, Kormoska, Kóróska, Körtvélyeske-tó, Méheske, Meszeske, Nyáraska, Szárcsáska, Vágáska, Varjaska* stb.

c) Megjelenik azonban a képző nem *-s* képzős lexémához kapcsolódóan is, és nemcsak a Bodrogköz helyneveiben (de innen lásd pl. *Csődörke, Molnárka, Szigetke*), hanem más vidékeken is, részben a történeti névanyagban, részben a modern kori mikrotoponimák

körében. A történeti településnevek köréből például ezek idézhetők a képzővel történő másodlagos bővülésre: *Regéc* (1298/1300: *Regach*) > *Regécke* (1602: *Regeczke*), *Szalánc* (1270: *Zelench*) > *Szaláncka* (1602: *Szalanczka*) stb. (vö. TÓTH V. 2008: 126). A modern kori mikrotoponimák közül pedig az alábbiak képviselik a típust: *Nyulánka*, *Pityerke*, *Fehérke* (BÉNYEI 2012: 113, de vö. még NYITRAI 2011, ahonnan további nagy számú példa is idézhető).

d) Ez a sokféle előfordulás (a régi és a jelenkori névanyagban egyaránt, a nyelvterület eltérő vidékein) megítélésem szerint a képző eredetét is megvilágíthatja. Minthogy BENKŐ erős területi kötöttséggel jellemezte ezt a képzőelemet, nem is meglepő, hogy szerinte a morféma a rutén és keleti-szlovák nyelvterületre jellemző *-bka* : *-ka* kicsinyítő képzővel³ hozható etimológiailag kapcsolatba. A formánst kifejezetten helységnévképzőként vonta el⁴ a magyarság a szláv nevekből, melyhez nyilvánvalóan hozzájárult az is, hogy a magyarban ekkor már volt egy hasonló alakú képzőelem: a *-ka* képző, igaz, még az elsődleges kicsinyítő képzői funkciójában (BENKŐ 1950: 145). Ha elfogadjuk BENKŐ álláspontját, akkor a morfémaátvételnél azt a típusát érhetjük itt tetten, amelyben a külső indukáló tényezők mellett a belső előzmények is hozzájárultak a morféma meghonosodásához (TÓTH V. 2008: 125). Az elnevezések fent látott sokszínűsége, és legfőképpen e névtípus területi kiterjedtsége azonban arra utal, hogy a *-ka/-ke* képző kialakulása belső magyar fejlemény eredménye lehet (i.h., BÉNYEI 2012: 113), és éppen úgy nincs köze idegen morfémahoz, ahogyan egyetlen más helynévképzőnek sincs. A magyarban ugyanis valamennyi helynévképző formáns belső változás eredményeként alakult ki: elsődleges szerepük (kicsinyítő szerep, gyűjtőnévképző szerep, valamivel való ellátottság kifejezése, birtoklás kifejezése stb.) értékelődött át oly módon, hogy a morféma alkalmassá vált a 'hely' jelentés kifejezésére is (TÓTH V. 2008: BÉNYEI 2012: 115).

³ BENKŐ a szláv *-bka* kicsinyítő képzőt tartalmazó helynevek köréből a következőket említi: 1345: *Luchka* < szl. *loka* 'rét', *Stranka* < szl. *strana* 'hegyoldal', 1460: *Polyanka* < szl. *pol'ana* 'havasi rét'.

⁴ A fentebb említett folyamat, azaz egy már meglévő helynévnek a helynévképzővel való másodlagos bővülése nemcsak a magyarban mehetett végbe, hanem még a szláv nyelvben is, mielőtt a névforma a magyarba került volna. Ennek a valószínűségét TÓTH VALÉRIA az abaúji *Miszlóka* patak vizsgálata során – annak korai jelentkezését látva – vetette fel, ahol is az elsődleges *Miszla* víznévhez még a szláv nyelvben járulhatott a *-ka* képzőelem (vö. TÓTH V. 2001a: 104–105).

BÉNYEI ÁGNES a *-ka/-ke* képzőt tárgyalva a *-cska/-cske* esetére is kitér. Megjegyzi, hogy biztosan e képzőt találjuk a *Salgócska* (vö. BÉNYEI 2012: 114) elnevezésben, de ugyancsak ezt a képzőt tartalmazza *Rudabányácska* és az általam vizsgált területen lévő *Vajdácska* településnév is. Mikrotoponimák között is felbukkan a *-cska/-cske* képzőelem pl. a *Hidácska*, *Kutácska*, *Malmocska* formákban, de a Bodroglókörben a *Dinnyécske*, *Egrecske-szugoly* és *Szúnyogocska* nevekkkel is találkozhatunk.

Végezetül, a kérdés lezárásaként azt kell hangsúlyoznunk, hogy mindaddig, amíg a *-ka/-ke* képzős helynevek (makro- és mikrotoponimák, történeti és modern kori elnevezések) a lehető legnagyobb teljességükben a rendelkezésünkre nem állnak, a képző eredetéről, funkciójáról, kronológiai és nyelvföldrajzi viszonyairól, kapcsolódási szabályairól csak nagy óvatosság mellett, nagy körültekintéssel adhatunk számot (vö. TÓTH V. 2008: 126).

4.2. A *járó* lexéma a bodroglóközi helynevekben

A *járó* lexémát tartalmazó helynevek vizsgálatának azért szentelek önálló esettanulmányt, mert ez a kérdéskör a helynévhasználat számos területével mutat fontos érintkezési pontokat. Kapcsolatban áll **a)** egyrészt az *-ó/-ő* képzős helynevekkel (pl. *Akaszto, Zengő*) s ezzel összefüggésben magával az *-ó/-ő* helynévképzővel is; **b)** összekapcsolódik másrészt a folyamatos melléknévi igenevet tartalmazó helynevek kérdésével (pl. *Mogyorósra járó gyepe*); **c)** és érinti harmadsorban az elsődlegesen igenévi szerepű lexémák főnevesülésének problematikáját is (pl. *dűlő, szántó*). Ebben a fejezetben elsősorban a második és harmadik jelenséggel foglalkozom, de röviden kitérek a helynévképzés ügyére is.

a) A melléknévi igenevek (köztük a folyamatos melléknévi igenév) helynévalkotó szerepéről több munkában is olvashatunk (vö. összefoglalóan pl. DENKE 1993), ahogyan az ennek képzőjéből alakult *-ó/-ő* helynévképző funkciójáról is tájékozódhatunk a szakirodalomban (legújabbán lásd BÉNYEI 2012: 108–112). Az *Akaszto, Zengő, Dongó* típusú, jellegzetesen egyrészes helynevek képzője tehát arra szolgál, hogy a megfelelő igei alapszóból helynévi funkciójú elemet (tehát főnévi lexémát és nem igenevet) teremtsen. Az ilyen elnevezések a régi és mai helynévrendszerben egyaránt fellelhetők (ezekhez lásd pl. a KMHsz., a HA 1., 2. történeti anyagát, illetve a modern kori megyei, járási helynévgyűjtemények elnevezéseit.) A Bodroglókör általam vizsgált 22 településén efféle elnevezésekkel ugyancsak találkozhatunk: pl. *Zúgó, Dörgő*.

b) A folyamatos melléknévi igenév képzője a deverbális nomenképzők közé tartozik (D. BARTHA 1958: 92), az -ó/-ő képzős igenévi származékok azonban a használat során igen gyakran főnevesülnek (D. BARTHA 1958: 68). E folyamatot érhetjük tetten a Bodroghöz mai helynévanyagát tanulmányozva. Mielőtt azonban erre részletesen is rátérünk, szólnunk kell néhány szót az -ó/-ő képző történetéről.

Az igenevek, azon belül az -ó/-ő folyamatos melléknévi igenév képzője uráli-finnugor eredetű⁵, amely a rokonnyelvekben is kimutatható (A. MOLNÁR 1991: 575). A szakirodalom véleménye szerint minél régebbi egy igenév, annál jobban hajlamos a szófajváltásra. Ennek oka A. JÁSZÓ ANNA szerint az, hogy az uráli-finnugor alapnyelv igenevei komplex, differenciált funkciójúak voltak, illetve az azonos képzésű igenevek egy nyelven belül is nagy funkcionális különbséget mutatnak (A. JÁSZÓ 1991: 320). E funkcionális különbség magyarázatára éppen azt a *szántó* lexémát hozza példaként, amely a *dűlő* és a *minket most jobban érdeklő járó* társa e tekintetben. A *szántó* igenév az *ember* főnévhez kapcsolva alanyi viszonyt fejez ki, míg a *föld* főnévhez kapcsolva tárgyi viszonyt (A. JÁSZÓ 1991: 321).

A főnevesülés alkalmi szófajváltással, jelentéstapadással vagy analogikusan mehetett végbe, és ebben a folyamatban elmaradt az igenév mellől a főnév, amely az igenév eredeti cselekvéshordozójaként funkcionált (A. JÁSZÓ 1991: 327; D. MÁTAI 2005: 209). Az alkalmi főnevesülések mellett már az ómagyar kor folyamán az -ó/-ő tartósan, állandó jelleggel is gyakran főnevesült, s ezáltal melléknévi igenévi–főnévi kettős szófajúság jött létre. Ez a változás fokozatosan terebélyesedett ki, és az igenév általános használatán alapult. Minthogy pedig az -ó/-ő képzőnek több funkciója volt a legrégebbi korokban is, így természetesen több funkcióban is főnevesülhetett (A. MOLNÁR 1991: 576). Köznévi használatban például a következő jelentésárnyalatai alakultak ki (BÉNYEI 2012: 109): megjelölheti a cselekvőt (*író*,

⁵ A képző – amely a kétféle előzményének köszönhetően a korai ómagyar korban kétféle alakban élt: Û és Ű formában – az uráli-finnugor alapnyelvi *-k képzőre és az uráli-finnugor alapnyelvi *-p képzőre megy vissza, amely az ősmagyar korban spirantizálódott, és – elveszítve a képzővégi magánhangzóját is – -γ, illetve -β alakú lett. A spiránsos változatok a korai ómagyar kor nyelvmélekeiben még kimutathatóak: Konst.: εῤῥῥῥῥ (ízelt); VA.: σαρπάγ (szántó); TA.: *azah* [olv.: aszaŰ]; *meneh* [olv.: meneŰ]; HB.: *uolov, iarov* [olv.: ŰoloŰ, jároŰ] stb. (A. JÁSZÓ 1991: 322). A spiránsos forma még a korai ómagyar korban vokalizálódva – a szó hangrendjétől függően – félhangzós *u*-vá vagy *ü*-vé alakult, ami a megelőző magánhangzóval diftongust alkotott. A labiális utótagú diftongusok pedig utóbb monoftongizálódtak, így alakult ki a folyamatos melléknévi igenév későbbi-mai -ó/-ő képzője (lásd ehhez még E. ABAFFY 2005: 348 is).

olvasó), a cselekvés eszközét (*ásó, csengő*), és a cselekvés helyét (*váró, fagyizó*) (vö. még D. BARTHA 1958: 95). BÉNYEI ÁGNES szerint az utóbbi 'hely' jelentésből adódóan fejlődött a képző másodlagos helynévképző szerepe is (BÉNYEI 2012: 109).

E változási folyamatot azért tartottam szükségesnek részletezni, mert a *járó* lexéma kapcsán azt tapasztalhatjuk, hogy a Bodroglak helynévanyagában annak elsődleges igenévi szerepét éppúgy megtaláljuk, mint a másodlagos főnévi (földrajzi köznévi) funkcióját. A lexéma funkcionális (és változástörténeti) értelemben vett rokonsága pedig igen széles körű (lásd rövidesen).

BENKŐ LORÁND a Nyárádmente helyneveinek vizsgálata során a határozós szerkezetű helynevek kapcsán szól a bennük fellelhető melléknévi igenévi lexéma funkciójáról. Ezek a lexémák csak térbeli haladást jelentő igékből képzett jelen idejű folyamatos melléknévi igenevekként (azaz nem főnévi szerepben) jelentkeznek: *hágó, járó, jövő, menő* (BENKŐ 1947a: 40). Egy másik tanulmányában a *ropó* lexéma vizsgálata során pedig azt mondja, hogy a *járó, menő, jövő, kelő, térő, forduló, kerülő, hágó, dűlő, lejtő, szökő, rúgó, nyúló* és *térő* lexémák térszínforma-nevekként (vagyis földrajzi köznevekként) funkcionálnak (BENKŐ 1947b: 28)⁶. A két megállapítás között megítélésem szerint nincs ellentmondás. Az alább következő nagy számú bodroglaki példanyaggal ugyanis éppen azt kívánom igazolni, hogy e lexémák kettős szerepe a mai helynévanyagban ragyogóan tetten érhető.

c) Névszerkezeti, strukturális szempontból az alábbi helynévi formák – a bennük lévő *járó* lexéma eltérő szerepköre miatt – nem azonos módon értékelendők: *Mogyorósra járó gyepe; Felső-rétre járó; Marhajáró; Csonka-járó*.

Azok a névformák, amelyekben a *járó* lexéma *-ra/-re* helyhatározóragos bővítményi részhez kapcsolódik (lásd ehhez részletesen J. SOLTÉSZ 1986: 79 is), a változások abszolút kiindulópontjának tekinthetők, ezekben a nevekben ugyanis a *járó* lexéma egyértelműen igenévi szerepben áll, és őrzi az alapige bővítményszerkezetét, szintaktikai sajátosságait. Ide tartoznak a következő bodroglaki névalakok (valamennyi névadat megtalálható a Magyar

⁶ Az alapigék jelentése alapján a típus földrajzi köznevei között BENKŐ a következő kategóriákat határozza meg: a) a földterület sík térben való előrehaladását jelentő lexémák: *járó, menő, kelő, szökő, dűlő, nyúló*; b) sík térben visszafelé haladást jelentő lexémák: *jövő, térő, forduló, kerülő*; c) emelkedő előrehaladást jelentő szavak: *hágó, ropó*; d) ereszkedő előrehaladást jelentő szavak: *lejtő* (BENKŐ 1947b: 29–30, de lásd még ehhez INCZEFI 1967: 67). A *járó* lexéma e kategorizáció szerint tehát az első típusba, azaz a térben a földterület előrehaladását jelző földrajzi köznevek közé sorolható.

Digitális Helynévtár rendszerében: <http://mdh.unideb.hu>): *Érre járó út, Mogyorósra járó gyep, Két-éri-keresztben járó föld* stb. A *járó* vonzatszerkezetébe tehát nemcsak a *-ra/-re* ragos bővítmény, hanem a *-ban/-ben* ragos is beletartozik. (Sőt határozószóhoz is kapcsolódhat ugyanilyen szerepben a *járó*, amint ezt például a Tolna megyei *Alájárói-földek* névalak mutatja. Ilyen névszerkezetre azonban a bodrogi anyagban nem bukkantam.)

Átmeneti formákra mutatnak a főnevesülés és a vele együtt *járó* jelentéstapadás folyamatában azok a helynevek, amelyekben a *járó* ugyanúgy határozóragos bővítményhez kapcsolódik, mint ahogyan az előző példákban láttuk, de utána nem áll földrajzi köznévi alaptag: pl. *Alsó-rétre járó, Dió-érre járó, Eresztvényre járó, Érre járó, Felső-rétre járó, Gazra járó, Görbe-érre járó, Rakottya-hegyre járó* stb. Az ilyen névstruktúrákat – amelyek igen magas arányban képviseltetik magukat a vizsgált névanyagban – névrészhiányos nevekként tarthatjuk számon, amelyekben tehát második névrészként a földrajzi köznévi utótag (pl. a *föld, út* stb.) hiányzik.

A főnevesülés folyamatának befejeződését pedig azokban a névalakokban érhetjük tetten, amelyekben a *járó* már nem ragos, hanem jelöletlen előzményhez kapcsolódik, s ezek között melléknévi szerepű szó éppúgy akad (pl. *Csonka-járó, Hosszú-járó, Új-járó*), mint helynévből lett melléknév (pl. *Hatnyári-járó, Kiscigándi-járó, Nagycigándi-járó, Nagyszögi-járó, Sulymosi-járó*), helynév (pl. *Tisza-járó, Várna-tó-járó*) vagy akár személynév is (pl. *Jakab Samu-járó, Kovács-járó*). Az ilyen névstruktúrák ugyancsak nagy száma egyértelműen jelzi, hogy nem alkalmi, hanem állandó főnevesülésről beszélhetünk, s ennek eredményeként a *járó* határozott földrajzi köznévi szerepe a térségben kimutatható.

Sajátos a helyzete a *Marhajáró, Juhjáró, Csordajáró* elnevezéseknek. Megítélésem szerint az ezek alapjául szolgáló *marhajáró, juhjáró, csordajáró* lexémák összetett földrajzi köznévi szerepben állnak (a *gulyakút* típusú szavakhoz hasonlóan), s az adott helyek funkcióját hivatottak (jelentéshasadással) tulajdonnévvé válva megjelölni.

A fentebb bemutatott vizsgálat során azt igyekeztem a bodrogi névanyagon szemléltetni, hogy az eredetileg folyamatos melléknévi igenév szerepű *járó* lexéma miként értékelődik át szófajváltás (jelentéstapadás) során főnévvé, konkrétan földrajzi köznévvé, s hogy ez a változás milyen átmeneti formákat hív életre. Megítélésem szerint e lexéma szófajváltásának folyamata jól nyomon követhető a Bodrogköz névanyagának vizsgálatában.

4.3. A *gorond*, *gerind*, *gorc* lexéma szótörténeti vizsgálata

1. A folyószabályozásokat megelőzően a Bodrogek köz területét számtalan folyó, patak és ér hálózta be. A földtörténeti harmadkorban (VALTER 1974: 2–3) kialakuló tájegységet az árvizek gyakorlatilag összefüggő vizes helyévé változtatták, melyből csak a magasabban fekvő dombok, buckák emelkedtek ki. Ezeket a kiemelkedéseket nevezték *gorond*-nak vagy (palatális formájában) *gerind*-nek. Minthogy mezőgazdasági szempontból ezek a helyek jól hasznosítható területek voltak, így az ott lakók birtokba vették őket, s többségüket egyedi tulajdonnevekkel is ellátták. Az általam vizsgált bodrogek közbeli helynévkincsben számos esetben fordul elő a *gorond*, *gerind*, *gorc* lexéma földrajzi köznévként (például a *Bodzás-gorond*, *Hagymás-gorond*, *Szénégető-gorond*, *Farkas gorondja* stb. helynevekben), ami mindenképpen indokoltá teszi azt, hogy szótörténeti vizsgálatunkkal önálló esettanulmányban foglalkozzam. Döntésem az is magyarázza, hogy a TESz. (tájszótárakra alapozott) megfigyelései szerint a *gorond* elsősorban az északkeleti és dunántúli nyelvjárások szava, ahol is az előbbi a bodrogek közbeli névanyag is igen markánsan alátámasztja. (A Magyar Digitális Helynévtár anyagában, amely dunántúli megyék anyagából is szép számmal közöl adatokat, valamennyi *gorond*, *gerind*, *gorc* lexémát tartalmazó helynév a Bodrogek köz településeiről származik; vö. <http://mdh.unideb.hu>).

2. A szó etimológiája kapcsán eltérő vélekedéseket olvashatunk a nyelvtörténeti szakirodalomban. Eredetét egyesek belső keletkezésű lexémaként határozták meg (pl. BÁRCZI GÉZA, SzófSz.), mások a jövevényszavak közé sorolták, és német (pl. CZUCZOR–FOGARASI-szótár) vagy szláv átvétel nyelvét határozták meg (pl. KNIEZSA 1974: 647). A legújabb etimológiai szakirodalom (TESz., EWUng.) e magyarázatok közül a szláv eredeztetés mellett teszi le a voksát.

SIMONYI ZSIGMOND két tanulmányában (1902: 36, 1909: 389–390) is foglalkozott a szó eredetének kérdésével. Úgy gondolja, hogy a – *gorond*-dal összefüggő – magyar *görröngy* szó az oláh *grunz*, *grunt* szóval hozható kapcsolatba, de nem oláh > magyar átvétel formájában, hanem a lexéma mindkét nyelvben a szlávból magyarázható. A *görröngy* eredetileg veláris hangrendű volt⁷, összláv alakjának a **grqđi*-t tartja, ám ezt alátámasztani a szláv nyelvek vizsgálata során nem tudta. Ezért a *gorond* szóalakot végül az általános szláv *gruda* 'görröngy' mellékalakjaként értelmezte. CSÚRY BÁLINT úgy tartja, hogy a *gorond* lexéma az óegyházi

⁷ A veláris változatú *garangy*, *garancs*, *darancs*, *dorancs*, *doroncs* alakok SIMONYI szerint a Székelyföldön meg is maradtak. Ezekkel az alakokkal az ÚMTsz. megfelelő szócikkeiben ugyancsak találkozunk.

szláv *grqđĩ* 'mell' szó átvételeként került át a magyarba (CSÚRY 1939: 82). Ez a szóalak pedig az ősszláv *grqđb* 'mell, kebel' jelentésű szóra megy vissza, mely a TESz. szerint a különböző szláv nyelvekben mindmáig tovább él: vö. szlovák *hrud*, *hrud'* 'göröngy, rög', lengyel *grqđ* 'mocsaras réten emelkedő halom, földdomborulat, erdővel borított emelkedés' (a további szláv nyelvi megfelelőkhöz lásd TESz. *gorond* alatt). Jól látható, hogy az eredeti ősszláv és óegyházi szláv alakok nem a földrajzi köznévi jelentését mutatják a lexémának, egyes szláv nyelvekben (pl. a lengyelben) azonban ilyen (a magyarban is meglévő) jelentésével is találkozunk.

Míg a TESz. egy pontosan meg nem határozható északi szláv nyelvet feltételez közvetlen átadó nyelvként, addig KNIEZSA ISTVÁN (1974: 647) egyértelműen meghatározza a magyar szó szláv nyelvi forrását (a lengyelrel azonosítva ezt), minthogy a lexéma hangalak és jelentés szempontjából tökéletesen egyezik a lengyel *grqđ* szóval. HEFTY GYULA ANDOR ugyancsak az északi, lengyel származtatást véli valószínűnek (HEFTY 1911: 168–169).

A *gorond* lexéma elsődleges szláv nyelvi j e l e n t é s é t az ősszláv alapalak, a **grqđ* 'mell, kebel' jelentésében adhatjuk meg (TESz.). Ez az egyes szláv nyelvekben 'emelkedés, halom, domb' jelentésre módosult, és ebben a jelentésben került aztán át a szó a magyar nyelvbe is. A honfoglalást követően a *gorond* lexémát nyilvánvalóan olyan vidékeken kölcsönözhetette a letelepedő magyarság, ahol egyrészt szlávok éltek, másrészt pedig ahol a megfelelő térszíni formák megléte is lehetővé tette a szó átvételét.

3. A *gorond* lexéma azonban nemcsak ebben az alakjában jelent 'kiemelkedés'-t, hanem palatális *gerind* és más (bizonyára szláv nyelvi) képzővel álló *gorc* formájában is szerepel a vizsgált területen. E v a r i á n s o k összefüggései etimológiai és hangtörténeti tekintetben ugyancsak figyelmet érdemelnek. (A *gerenda* szintén ebbe a szócsoporthoz tartozik, ám mivel ennek nincs földrajzi köznévi jelentése, itt nem is foglalkozom vele, legfeljebb azokra a felvetésekre utalok, amelyek a *gerind* változat kialakulásában játszott szerepéről szólnak.)

A *gerind*, *girind* palatális változatok a legújabb etimológiai szótáraink szerint valószínűleg belső magyar nyelvi változás eredményei lehetnek: hangrendi átcsapással alakultak a magyar nyelvben (talán a *gerenda* lexéma analógiás hatására; vö. ehhez még a TESz. mellett KARDOS 1938: 128, LUKÁCS 1952: 187 is). Más feltevés szerint viszont a bolgár R. *grqđb* lexéma közvetlen átvétele sem zárható ki teljesen (TESz.).

A *gorc* variáns magyarázatával kapcsolatban a *korc*-cal való esetleges azonosítás lehetősége merült fel a szakirodalomban (HERMAN 1885: 367). BÁRCZI GÉZA ugyanakkor a két szó rokonértelműségét elismerve úgy véli, hogy a Bodrogtőz térségében a *gorc* 'mocsáros helyen apró, szilárd szigetekeske' jelentésű (BÁRCZI 1939: 20), és nincs köze a *korc*-hoz. A *gorc* változat emellett előfordul – a *gerind*-hez hasonlóan szintén palatális – *dörc* és *görc* alakban is (vö. MTSz., KNEZSA 1974: 649). A *gorc* HEFTY SZERINT a *gorony* mellékalakjának szláv *c* kicsinyítő képzős származéka, ahogyan hasonló morfológiai szerkezetet feltételezhetünk a *bérc* lexéma szláv eredetije kapcsán is. Megjegyzi továbbá azt is, hogy a *goronc* változat (amely Szabolcs és Szatmár megyékben szintén előfordul ugyanezen funkcióban; vö. ÚMTsz.) is ezzel a szláv képzővel alakult. (A képzőhöz a *bérc* vizsgálata kapcsán lásd pl. KNEZSA 1974: 648, RESZEGI 2011: 70.)

A lexéma további hangalaki variánsai is felbukkannak a magyar nyelvterületen. KNEZSA ISTVÁN a szláv jövevényszavak tárgyalásakor a *gorond* kapcsán (KNEZSA 1974: 646–647), HEFTY GYULA ANDOR pedig a térszínformák részletezésekor (HEFTY 1911: 168–169) sorolja fel ezeket: *gorond*, *gorand*, *garand*; *gerend*, *gerind*, *girind*, *gerenda*, *görend*; *gorongy*, *garangy*, *görongy*, *göringy*; *goronc* és *gorc*. Valamennyi lexéma jelentését ekképpen adhatjuk meg: 'olyan földrajzi képződmény (földhát, dombhát), mely mélyen fekvő területből árvíz alkalmával szigetszerűen kiemelkedik'.

4. A szó átvételének idejeként a TESz. a 10. század vége előtti időszakot jelöli meg, s mint fentebb már utaltam rá, az átkerült (az álláspontja szerint közelebbről meg nem határozható északi szláv átadó) alakot a **grǫdb* 'emelkedés, halom' formában rekonstruálja. BÁRCZI GÉZA olyan támpontokat, amelyek a szláv jövevényszavak magyarba való bekerülésének kronológiai kérdéseire fogódzókat nyújthatnak, leginkább a hangtörténet terén vél felmutathatónak (BÁRCZI 1958: 93). Úgy tartja, hogy a **grǫd* szó veláris nazális magánhangzója (*ǫ*) minden szláv nyelvre jellemző lehetett, ez azonban a 11. században fokozatosan eltűnt (pontosabban denazalizálódott). Minthogy azonban a magyar nyelvben a hanghelyettesítés (szl. *ǫ* > m. *o* + *n*) azt jelzi, hogy az átadó szláv alakban még megvolt a nazális magánhangzó, az átvételnek még e változás előtt, tehát a 10–11. században kellett megtörténnie. Ugyanebből az időszakból való egyébként a hasonló hangtörténeti sajátosságokat mutató *gomba*, *munka* vagy a *porond* szavunk is (BÁRCZI 1958: 93). A korai átvételre újabb érvet szolgáltat bizonyos szláv nyelvek *g* > *h* változásának kronológiája is. A *g* > *h* változás a cseh, szlovák, és ukrán nyelvekben a 12. században ment végbe (vö. pl. szlk.

hrud, cseh *hrúd* alakok a magyar *gorond* megfelelőiként), vagyis a *gorond* lexéma bekerülése a magyarba bizonyosan ezt megelőzően zajlott le.

Hangtörténeti vonatkozásban tehát a szláv eredetű *gorond* szó hangfejlődési folyamata a következőképpen rekonstruálható: szláv **grǫdъ* > m. *grond* (a szláv nazális magánhangzó hanghelyettesítésével) > *gorond* (a szóeleji mássalhangzó-torlódás bontóhanggal történő feloldásával). A változás persze nem feltétlenül ilyen lineáris rendben történt: a torlódás például a szó bekerülésével egyidejűleg is feloldódhatott (hangtani adaptáció révén) azonnal alkalmazkodva a magyar nyelv fonotaktikai sajátosságaihoz.

5. Noha a *gorond* lexéma – mint láthattuk – nagy valószínűséggel a 11. század végét megelőzően kerülhetett át a magyarba, első adatai csak a 14. századtól jelennek meg (vö. TESz., OklSz.). E korai adatok egytől egyig *h e l y n e v e k r é s z e k é n t* szerepelnek, s a következő okleveles forrásokban adatolhatók.

gorond ~ **gorongy** 1330/1505: Transit per quandum vallem vsque in locum *Gorong* (OL.D.37350), 1344: Lacum Remethegorongia vocatum (ZichyOkm. II.98), 1417/1505: Quendum locum eminentem qui scilicet locus Hozywgorond vocaretur (OL.D.37350), 1480: Ad quoddam pratum Hozzygorond nuncupatum (Uo. 18406), 1525: Ad monticulum Hozw *Gorond* vocatum. Ad monticulum Czegerhegye lapossa *gorongya* vocatum. ad quendam monticulum Hozwhegwege *Gorongya* vocatum (Lelesz Prot. 5/268/a). (OklSz.); **gerind**: 1346: super quoddam acye montis wlgariter *Gerend* vocata. (OklSz.), 1792: *gerindre* gr. (M. Hirmondó 2: 430 NSz.), 1833: *Girind* (Kassai 2: 285). A **gorc** a korai történeti adatok között nem szerepel.

Az itteni történeti adatok az alábbi modern kori (a Bodroghöz területéről származó) helynévi adatokkal egészíthetők ki. **gorond** (13 helynévben): *Gorond*, *Bodzás-gorond*, *Borda-gorond*, *Farkas gorondja*, *Farkas-vár-gorond*, *Garába-gorond*, *Hagymás-gorond*, *Kasza-gorond*, *Korcsó-gorond*, *Lábogy-gorond*, *Szénégető-gorond*, *Zsé-gorond*, *Zsé-gorondi-híd*; **gerind** (21 helynévben): *Alsó-Hosszú-gerind*, *Bivaly-gerind*, *Ebes-tó gerindje*, *Felső-Hosszú-gerind*, *Hosszú-gerind* (két hely nevéként is), *Hosszú-gerind alja*, *Kis-Kolló gerindje*, *Kis-körtvélyfa-gerind*, *Kolló gerindje*, *Körtvélyfa-gerind*, *Közép-ér-gerind*, *Közép-gerind*, *Nagy-gerind*, *Nagy-gerindi*, *Őz-gerind*, *Pénzes-gerind*, *Szilvás-gerind*, *Szőke-gerind*, *Tiszta-tó gerindje*, *Tiszta-tó-gerind*; **gorc** (3 helynévben): *Kis-gorc*, *Mester-gorc*, *Nagy-gorc*.

A felsorolt történeti és élőnyelvi példák alapján tehát azt látjuk, hogy a *gorond* ~ *gerind* ~ *gorc* lexémák a helynevek részeként előfordulhatnak egyrészt önmagukban állva: *Gorond*, jóval gyakoribb azonban az, hogy kétrészes helynevek utótagjaként találjuk meg őket: *Bodzás-gorond*, *Bivaly-gerind*, *Kis-gorc*. (A helynevekben előforduló szláv eredetű közszavak kapcsán – mint a milyen a *gorond* is – fölvetődhet az az elméleti kérdés is, hogy az adott lexéma közszoói vagy helynévi státusban kerülhetett-e át a magyarba, ahogyan erre HOFFMANN ISTVÁN a *patak* [2003b: 670], RESZEGI KATALIN pedig a *bérc* [2011: 71] lexéma szótörténeti-etimológiai vizsgálatakor utalt. Itt ennek a kérdését én magam nem vizsgálom ugyan, azt azonban megemlítem, hogy a lexéma közszoói átvétele mellett több érv szól.)

A kétrészes helynevek előtagjában főként a hely alakjára vonatkozó tulajdonságok (méret, viszonyított helyzet) kerülnek elő (*Kis-gorc*, *Nagy-gerind*, *Hosszú-Gerind alja*, *Alsó-Hosszú-gerind*, *Felső-Hosszú-gerind*, *Közép-ér-gerind*), ott természetesen, jellegzetes növények nevei (részben pusztai növénynévi jelzővel: *Körtvélyfa-gerind*, részben képzett növénynévi jelzővel: *Bodzás-gorond*, *Szilvás-gerind*, *Hagymás-gorond*), állatok nevei (*Őz-gerind*, *Farkas gorondja*), ott végzett tevékenység megjelölése (*Szénégető-gorond*), más földrajzi képződmény közelsége (*Ebes-tó gerindje*).

6. A *gorond* és alakváltozatainak szóföldrajzi vizsgálata a következő területi megoszlást mutatja. Mint utaltam rá, a mai nyelvjárásokban a TESz. szerint a szó az északkeleti és dunántúli nyelvjárásokban fordul elő. Ebből adódóan a szó földrajzi elterjedésében a Kárpát-medence északi, elsősorban határon túlra mutató területi jelennek meg a lexéma fő használati színtereként. KNEZSA ISTVÁN és HEFTY GYULA ANDOR nyomán – részben történeti, részben élőnyelvi adatok alapján – Szlovákia magyarok által is lakott területeire, az egykori Gömör és Zemplén vármegyék déli vidékére kell elsősorban gondolnunk (ebbe esik bele az általam vizsgált Bodroghöz is, amelynek északi határa mesterséges határ, azon túl, a mai Szlovákia területén is folytatódik). A lexéma használati sávja aztán keletre az Ung vidéke, a szabolcsi, szatmári és beregi területeken folytatódik tovább egészen a Szilágyságig. Mindössze egy-egy előfordulás mutat a déli területekre: Tolna, Baranya megyékre, illetve a Balaton vidékekre. (A szóföldrajzi jellemzőkhöz lásd KNEZSA 1974: 646–647, HEFTY 1911: 168–169, LUKÁCS 1952: 187, TESz., ÚMTsz.)

Összegzés

Dolgozatomban a Bodrogek helynévrendszerének vizsgálatával foglalkoztam, ám tekintettel a névanyag gazdagságára és szerteágazó voltára, a vizsgálat során nem térhettem ki minden olyan jelenségre, amely a névanyag vonatkozásában előkerült, ám úgy gondolom, hogy az itt bemutatott (mindössze néhány aspektust figyelembe vevő) vizsgálatok eredményei is szolgáltak fontos tanulságokkal.

Munkám fontos eredményének tekintem például azt, hogy e tájegység 3000 helynevet számláló névállománya bekerült a Magyar Digitális Helynévtárba, s online formában bárki számára elérhetővé vált. Ennek – a nevek sokféle, kulturális-társadalmi jelentőségét ismerve – a táj „szellemi környezetvédelmében” kiemelkedő jelentőséget tulajdoníthatunk.

A név — hely — névhasználó hármának kapcsolatrendszerét vizsgálva olyan kérdéseket igyekeztem fölvetni és megválaszolni, amelyek a névkutatásban ritkán kerülnek elő: elsősorban a névsűrűség fogalmával összefüggésben. Bemutattam, hogy miféle összefüggéseket figyelhetünk meg a névsűrűség és a település területi kiterjedése, a népsűrűsége és a lakosság összetétele között.

A névrendszertani vizsgálatot funkcionális-szemantikai és lexikális-morfológiai szinten végeztem el, de a korlátozott lehetőségek miatt ezeknek a szerkezeti jellemzőknek csupán a főbb tendenciáit emeltem ki. A rendszertani leíráshoz szorosan kapcsolódva az „esettanulmányok” között három olyan jelenséget tárgyaltam, amely a térség helynévanyagát valamilyen szempontból jellemzi. Morfológiai aspektusból a *-ka/-ke* képző történetét és helynévképzői szerepét részleteztem, és szembesítettem a jelenkori és a történeti helynévállomány tanulságait a szakirodalom vélekedésével. Lexikális jellegű vizsgálataimban a *járó* lexéma kapcsán annak szófajváltási folyamatát ismerttettem (vagyis azt, miként alakul lényegében a szemünk előtt folyamatos melléknévi igenévből főnévi szerepű lexémává), a *gorond* rokonságát tárgyalva pedig egy tájszó helynevekben betöltött szerepét részleteztem szótörténeti vizsgálat keretében.

Irodalom

- E. ABAFFY ERZSÉBET (2005), Az ómagyar kor. Hangtörténet. In: *Magyar nyelvtörténet*. Szerk. KISS JENŐ–PUSZTAI FERENC. Bp. 301–352.
- BAKÓ FERENC (1953), Adatok a szocializmus faluépítésének történetéhez. Györgytarló. *Ethnographia* LXIV.
- BÁRCZI GÉZA (1958), *A magyar szókincs eredete*. Budapest.
- D. BARTHA KATALIN (1958), *A magyar szóképzés története*. Budapest.
- BENKŐ LORÁND (1947a), *A Nyárádmente földrajzi nevei*. MNyTK. 74. sz. Bp.
- BENKŐ LORÁND (1947b), Két térszínformanév. *MNy*. 43: 27–32.
- BENKŐ LORÁND (1950), *-ka, -ke* képzős helységneveink kérdéséhez. *MNy*. 46: 143–5.
- BÉNYEI ÁGNES (2012), *Helynévképzés a magyarban*. Debrecen.
- CzF.= CZUCZOR GERGELY–FOGARASI JÁNOS (1862–1874), *A Magyar nyelv szótára*. Pest.
- CSÜRY BÁLINT (1939), Wichmann György északi-csángó hangtanának kiadatlan részei. *Magyar Nyelv* 35: 73–82.
- DENKE VIRÁG (1993), *Melléknévi igenevet tartalmazó helynevek vizsgálata három járás névanyaga alapján*. Szakdolgozat. Kézirat. Debrecen.
- ÉBNER SÁNDOR (1925), A Bodroghöz lápi községeinek településföldrajzi vázlata. In: *Föld és Ember* V. 65–102.
- HEFTY GYULA ANDOR (1911), A térszíni formák nevei a magyar népnyelvben. *Magyar Nyelvőr* 40: 168–169.
- HERMAN OTTÓ (1885), Helyreigazítások. Magyarázatok. *Magyar Nyelvőr* 14: 367–268.
- HOFFMANN ISTVÁN (1993), *Helynevek nyelvi elemzése*. Debrecen.
- HOFFMANN ISTVÁN (1999), A helynevek rendszerének nyelvi leírásához. *Magyar Nyelvjárások* 38: 207–216
- HOFFMANN ISTVÁN (2003a), *Magyar helynévkutatás (1958–2002)*. Debrecen.
- HOFFMANN ISTVÁN (2003b), *Patak*. In: HAJDÚ MIHÁLY– KESZLER BORBÁLA szerk.: *Köszöntő könyv Kiss Jenő 60. születésnapjára*. Budapest. 664–673.
- HORGER ANTAL (1927), A hangrendi párhuzam. *Magyar Nyelv* 23: 127–138.
- INCZEFI GÉZA (1967), Laza szerkezetű földrajzi nevek típusai és alaki kérdései. *Magyar Nyelv*. 63: 64–71.
- A. JÁSZÓ ANNA (1991), Az igenevek. In: *A magyar nyelv történeti nyelvtana I. A korai ómagyar kor és előzményei*. Főszerk. BENKŐ LORÁND. Bp. 319–352.

- A. JÁSZÓ ANNA (1992), Az igenevek. In: *A magyar nyelv történeti nyelvtana II/1. A kései ómagyar kor. Morfematika*. Főszerk. BENKŐ LORÁND. Bp. 411–454.
- J. SOLTÉSZ KATALIN (1986), Szokatlan alaki szerkezetű helynevek. *NÉ.* 11. 73–82.
- KARDOS ALBERT (1938), Szolgasorsra jutott szavak. *Magyar Nyelvőr* 67. 127–130.
- KINIEZSA ISTVÁN (1955), *A magyar nyelv szláv jövevényszavai 1/1–2*. Budapest.
- LUKÁCS KÁROLY (1952), Balaton vidéki víz- és földrajzi tájszók. *Magyar Nyelv* 48: 184–189.
- D. MÁTAI MÁRIA (2005), Az ősmagyar kor. Szófajttörténet. In: *Magyar nyelvtörténet*. Szerk. KISS JENŐ–PUSZTAI FERENC. Bp. 208–233.
- A. MOLNÁR FERENC (1991), A két- és többszófajúság; a szófajtváltás. In: *A magyar nyelv történeti nyelvtana I. A korai ómagyar kor és előzményei*. Főszerk. BENKŐ LORÁND. Bp. 553–583.
- MTsz. = SZINNYEI JÓZSEF (1893–1901), *Magyar tájszótár*.
- NAGY GÉZA (1994), *A magyarországi Bodrogtörzs földrajzi nevei*. Pácin.
- NYITRAI RENÁTA (2011), *A -ka/-ke képző a helynevekben*. Szakdolgozat. Kézirat. Debrecen.
- Oklsz. = SZAMOTA ISTVÁN–ZOLNAI GYULA (1902–1906), *Magyar Oklevél-szótár*. Budapest.
- RESZEGI KATALIN (2011), *Helynevek a középkori Magyarországon*. Debrecen.
- SIMONYI ZSIGMOND (1902), Nyelvünk legrégebbi jövevényszavai. *Magyar Nyelvőr* 31: 32–39.
- SIMONYI ZSIGMOND (1909), Göröngy. *Magyar Nyelvőr* 38: 388–391.
- SÜLI-ZAKAR ISTVÁN (1981), *Demográfiai változások Borsod-Abaúj-Zemplén megye keleti részén 1970–1980 között*. In: Borsodi Szemle XXVI. 2.sz.
- SZEGFÜ MÁRIA (1992), A névszóképzés. In: *A magyar nyelv történeti nyelvtana. II/1. A kései ómagyar kor. Morfematika*. Főszerk. BENKŐ LORÁND. Bp. 268–320.
- SzfSz. = BÁRCZI GÉZA (1941), *Magyar szófejtő szótár*. Budapest.
- TESz. = BENKŐ LORÁND főszerk. (1967–1984), *A magyar nyelv történeti etimológiai szótára*. 1–3., 4. Mutató. Budapest.
- TÓTH VALÉRIA (2001a), *Az Árpád kori Abaúj és Bars vármegye helyneveinek történeti-etimológiai szótára*. Debrecen.
- TÓTH VALÉRIA (2001b), A helynevek lexikális szerkezetéről. *Folia Uraliva Debreceniensia* 8: 643–655.
- TÓTH VALÉRIA (2008), *Településnevek változástudományja*. Debrecen.
- TÓTH VALÉRIA (2012), Mai Magyar Digitális Helynévtár. In: *Helynévtörténeti tanulmányok 7*. Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA. Debrecen. 19–27.
- VALTER ILONA (1974), A Bodrogtörzs honfoglalás kori és középkori településtörténete. *Agrártörténeti Szemle* XVI, 1–55.